

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Затвор за жене
(мастер рад)

Ментор:
Проф. др Дарко Димовски

Студент:
Емилија Марковић
М 021/19-О

Ниш, 2020. године

Садржај

ДЕО ПРВИ	6
(I) Појам, врсте и улога кривичних санкција	7
1. Појам, елементи, врсте и сврха казне	8
1.1. Појам казне.....	8
1.2. Елементи казне	8
1.3. Врсте казне	11
1.4. Сврха казне	13
(II) Појам казне затвора	13
(III) Фазе развоја реакције на криминалитет	16
и облици кажњавања преступника	16
1. Период приватне реакције на криминалитет	16
2. Период државне реакције на криминалитет	17
(IV) Настанак првих затвора	18
ДЕО ДРУГИ	21
(I) НАСТАНАК И РАЗВОЈ ПРВИХ ЗАТВОРА.....	22
ЗА ЖЕНЕ У СВЕТУ.....	22
(II) Међународни и домаћи правни оквир.....	25
1. Најзначајнији међународни извори којима се уређује положај затвореница....	26
1.1. Стандардна минимална правила УН о поступању са затвореницима(Нелсон Мандела правила)	27
1.2. Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила).....	28
1.3. Препорука Савета Европе о мајкама са малом децом у затвору	29
1.4. Правила УН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама – Банкочка правила	30
2. Домаћи правни извори.....	34
2.1. Устав Републике Србије	35
(III) Први затвор за жене у Србији	36
1. Историјат затвора.....	37
2. Архитектонско решење завода, капацитет завода и класификација осуђеница	38

3.	Смештај осуђеница.....	41
4.	Смештај за труднице и мајке са децом.....	42
5.	Исхрана осуђеница	45
6.	Здравствена заштита осуђеница.....	47
7.	Посете и социјални контакти	49
8.	Радно ангажовање	51
9.	Пристап образовању и стручном усавршавању.....	52
10.	Припрема за отпуст и подршка после отпуштања	Error! Bookmark not defined.
(IV)	Затвори за жене у земљама бивше Југославије.....	55
1.	Затвор за жене у Републици Словенији.....	55
2.	Затвор за жене у Хрватској	56
3.	Затвор за жене у Републици Македонији	58
4.	Затвор за жене у Босни и Херцеговини.....	59
5.	Затвор за жене у Црној Гори.....	60
ДЕО ТРЕЋИ.....		63
Закључак.....		64
Сажетак и кључне речи		68
Попис коришћене литературе.....		72
Биографија		77

УВОД

Предмет овог рада јесте сагледавање реалних потреба за постојањем женских затвора и сачињавање упоредне анализе како би се у први план истакле потребе затвореница које произилазе из самих биолошких предиспозиција и предодређености за испуњење одређених улога у друштву.

Рад се састоји из две целине, односно дела. Први део посвећен је казни затвора. У том делу рада приказана најпре се говори о кривичним санкцијама, о појму, улози санкција и врстама које предвиђа закон. Затим се говори о казнама, као једним од облика кривичних санкција и на крају о казни затвора као једној од врста казни предвиђених законом. У делу посвећеном казни затвора наводи се дефиниција исте, а затим њена инкриминација у кривичном законодавству Републике Србије кроз историју.

Други део рада, који јесте и централни део, посвећен је затвору за жене. Он прати препознавање потребе и буђење свести за оснивањем пенитенцијарних установа у којима би биле смештане само жене, а посебна пажња посвећена је првом женском затвору у свету који је по свом начину рада, методима који су примењивани и циљевима којме је тежио био далеко испред свог времена, а чак и данас требао би се узети као вид пожељне праксе.

У складу са личним интересовањем за конкретну област аутор, у оквиру другог – централног дела рада, прави осврт и на законске могућности ЗИКС-а које се тичу затвореница трудница и мајки. Првенствени циљ истраживања наведене материје јесте уочавање усклађености/неусклађености регулативе са међународним стандардима и конвенцијама, доследност примене у пракси, те усклађеност здравствене и социјалне политике са затворским мерама.

Аутор рада такође настоји да укаже и на још увек подзаступљеност истраживања криминалитета жена, што се често објашњава тиме да кривична дела почињена од стране жена не прелазе праг друштвене проблематичности. Досадашње анализе криминалитета жена углавном указују на у неколико пута мању заступљеност у односу на криминалитет мушкараца, као и на то да жене углавном врше лакша кривична дела.

Циљ мастер рада јесте да укаже на одређене парадоксе који се уочавају у пракси услед недовољно прецизне регулативе у погледу кажњавања жена, а која је последица

недовољног броја спроведених истраживања на тему криминалитета жена. Из наведеног разлога, истраживања која се најчешће спроводе на мушком узорку, а закључци генерализују на оба пола, доводе до усвајања законске регулативе која због своје општости не успева да се уподоби на одговарајући начин са праксом.

Теоријски значај мастер рада огледа се у анализи позитивне законске регулативе, њене примене у пракси, те њеног утицаја на функционисање пенитенцијарних установа прилагођених женама али и положај жена и запослених унутар истих.

Практичан значај мастер рада огледа се у истраживању и уочавању најчешћих проблема који настају приликом практичне примене позитивног права које у својој општости пренебрегава посебне потребе жена као затвореница

ДЕО ПРВИ

(I)

Појам, врсте и улога кривичних санкција

Кривичне санкције су законом предвиђене мере друштвене реакције које изриче суд у законом спроведеном кривичном поступку према учиниоцу кривичног дела, а све у циљу сузбијања и спречавања даљег вршења кривичних дела. Оне у својој суштини јесу реакција државе против учиниоца због извршеног кривичног дела којим се наноси штета друштву, али та реакција такође има за циљ да спречи тог учиниоца да убудуће врши кривична дела, као и да утиче на друге грађане - потенцијалне учиниоце, да се уздже од вршења таквих дела.¹

Сходно чл. 4 ст.1 Кривичног законика РС у кривичне санкције спадају: казне, мере упозорења, мере безбедности и васпитне мере. Према ст. 2 сврха кривичних санкција јесте сузбијање дела којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством.²

Улога кривичних санкција је вишеструка. Најпре, кривичне санкције јесу средство репресије предузете од стране државе, како би држава као представник друштва заштитила његове вредности и појединце који живе у њему. Затим, оне се јављају и као средство за остварење ретрибутивне правде. Међутим, главна улога кривичних санкција јесте остварење специјалне и генералне превенције.

Данас у свету централно место међу кривичним санкцијама заузима казна лишења слободе за коју се, и поред бројних приговора којима се оспоравају значај и ефикасност ове кривичне санкције и који сигурно стоје, сматра да пружа највише могућности да се оствари свха кажњавања³, која се састоји у преваспитању и ресоцијализацији осуђеног и његовом поновном укључивању у нормалан друштвени живот.⁴

¹ Д. Јовашевић, Кривично право – општи део, Правни факултет Ниш, 2012., стр. 223,

² Кривични законик, "Сл. Гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019,

³ Д. Јовашевић, Кривично право – општи део, Ор.сit: стр. 249 – 250,

⁴ Д. Јовашевић и З. Стевановић, Казне као облик друштвене реакције на криминал, Београд, 2011.: стр. 31

1. Појам, елементи, врсте и сврха казне

1.1. Појам казне

Основна и најзначајнија врста кривичне санкције, дуго времена једина санкција која је и данас прописана у посебном делу Кривичног законика за највећи број кривичних дела јесте казна. У теорији се разликују: 1) формална, 2) материјална и 3) мешовита схватања појма казне.⁵

Формални појам казне указује да казна представља меру одузимања или ограничавања извесног права које припада учиниоцу кривичног дела, а коју изриче суд у законом одређеним случајевима. Овако одређен појам казне критикован је зато што запоставља друштвени значај казне.⁶

У материјалном смислу казна се одређује као реална друштвена појава, односно као мера за заштиту друштва од криминалитета која треба да оствари одређени циљ (сврху), али се занемарује да је та појава правно уобличена, те да као таква садржи и правне елементе.

У мешовитом смислу се казна одређује као принудна мера предвиђена у закону коју изриче суд учиниоцу скривљеног кривичног дела у циљу заштите човека и других основних друштвених вредности, а која се састоји у одузимању или ограничавању његових слобода и права.⁷

1.2. Елементи казне

1.2.1. Општи елементи казне

У правној теорији и позитивном законодавству одређеног појма казне, произлазе њени основни или општи елементи. То су:

1) казна је принудна мера која представља зло које се наноси учиниоцу због извршења кривичног дела.⁸ Она се примењује против и мимо воље учиниоца кривичног дела као

⁵ Д. Јовашевић и З. Стевановић, Казне као облик друштвене реакције на криминал, Оп.cit.: str. 11

⁶ Konstantinović-Vilić S., Kostić, M., Penologija, op. cit., str. 56

⁷ Д. Јовашевић и З. Стевановић, Казне као облик друштвене реакције на криминал, Оп.cit.: str. 12

⁸ Lj. Lazarević, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, str. 159

одговор друштва на његову противправну делатност. Састоји се у одузимању или ограничавању слобода и права учиниоцу кривичног дела,

2) казна има одређену сврху која се жели постићи њеним изрицањем и извршењем. То је прво, општа сврха, која је заједничка за све кривичне санкције. Она се огледа у сузбијању дела (кривичних дела) којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством (члан 4. став 2. КЗ РС). И друго, казна има и посебну сврху (члан 42. КЗ РС) која се састоји у: а) спречавању учиниоца да чини кривична дела и утицању на њега да убудуће не чини кривична дела (специјална превенција), б) утицање на друге да не чине кривична дела (општа превенција) и ц) изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања закона (општа превенција),⁹

3) казна мора да буде предвиђена у закону пре него што је кривично дело учињено. Ово је принцип законитости казне, који је садржан у члану 1. КЗ РС који представља један од основних принципа казненог права уопште. То значи да казну не може да пропише ниједан други орган сем законодавног, односно да казну изиче суд у границама законом прописаним, на начин и по поступку који су законом одређени,

4) казна се може изрећи само учиниоцу кривичног дела који је крив за учињено дело. То значи да постоје две претпоставке за примену казне: а) учињено или покушано кривично дело и б) постојање кривице на страни учиниоца у време извршења дела. Дакле, казна се не може изрећи лицу које није учинило кривично дело или није доказано да га је учинило, као ни лицу које није криво за учињено дело и

5) казну изиче суд (суд опште надлежности) у законом прописаном кривичном поступку.¹⁰

⁹ Д. Јовашевић и З. Стевановић, *Op.cit.*: str. 13

¹⁰Д. Јовашевић и З. Стевановић, *Op.cit.*: str. 14

1.2.2. Релативни елементи казне

Поред општих елемената који карактеришу сваку казну (од најтеже до најблаже), неке врсте казни поседују посебне, специфичне, "несталне" карактеристике које чине релативне елементе казне:

- 1) казна треба да је лична тако да погађа само учиниоца дела, а не и друга, посебно њему блиска лица која немају никакву кривицу за учињено кривично дело. Међутим, колико год се настојало на испуњењу овог захтева скоро свака казна посредно погађа и друга лица (чланове породице, сроднике учиниоца дела),
- 2) казна треба да је хумана, што значи да не сме да се састоји у мучењу и нечовечном поступању према учиниоцу дела, већ му се њеном применом одузимају права и слободе у мери која одговара природи и садржини казне,
- 3) казна треба да буде морална што значи да не деморалише учиниоца кривичног дела, већ напротив треба да делује у правцу развијања и јачања моралних карактеристика не само учиниоца дела, већ и грађана уопште,
- 4) казна треба да је сразмерна природи и тежини учињеног кривичног дела и степену кривице његовог учиниоца,
- 5) казна треба да је дељива што значи да се може изрицати у мањем или већем износу у зависности од тежине кривичног дела, околности под којима је оно извршено и кривице његовог учиниоца,
- 6) казна треба да је опозива што значи да се у случају незаконитог или неправилног изрицања може укинути или опозвати,
- 7) казна треба да је поправљива што значи да се могу отклонити њене негативне, штетне последице по осуђено лице у случају незаконитог или неправилног изрицања и
- 8) казна треба да је замењива што значи да се у закону прописана казна не мора обавезно и изрећи учиниоцу кривичног дела, већ се иста може заменити блажом врстом и мером казне, односно изречена казна се може заменити блажом врстом казне у случају примене: амнестије, помиловања или у поступку по ванредним правним лековима .¹¹

¹¹ Д. Јовашевић и З. Стевановић, Оп.cit.: str. 15-16

1.3. *Врсте казне*

Наше позитивно кривичноправно законодавство у чл. 43. ст. 1 Кривичног законика РС као врсте казне предвиђа:

1. Доживотни затвор
2. Казну затвора
3. Новчану казну
4. Рад у јавном интересу
5. Одузимање возачке дозволе¹²

Казна доживотног затвора предвиђена је кривичним законодавствима у чак 183, од укупно 216 земаља на свету. Овако велики број држава које својим законодавством предвиђају ову врсту казне оправдава се настојањем да се број држава које предвиђају смртну казну смањи.¹³ Изменама Кривичног законика Србије¹⁴ од маја 2019. године у систем казни уведена је казна доживотног затвора уместо казне затвора од 30 до 40 година. У образложењу Предлога закона о изменама и допунама КЗС садржана је готово идентична аргументација којом се и 2015. године у образложењу Нацрта закона о изменама и допунама КЗ иницирало увођење доживотног затвора. Наведено је да је криминалнополитичко оправдање увођења ове казне у томе што она треба да буде изузетна казна која замењује смртну казну, с обзиром да се за нека најтежа кривична дела у односу на одређене учиниоце временска казна лишења слободe не указује адекватном. Истакнуто је и да већина европских држава има прописану казну доживотног затвора, као и да она има одређени симболички значај, односно да може адекватније да изрази тежину неких кривичних дела и степен кривице њихових учинилаца, иако се практично у извршењу може свести на исту дужину као и казна у трајању од тридесет до четрдесет година.¹⁵

¹² Кривични законик, "Сл. Гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019

¹³ Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis, Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, Harvard University Press 2019, str. 87

¹⁴ Службени гласник Републике Србије, бр. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09, 111/09, 121/09, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19. Измене и допуне су ступиле на снагу 1. децембра 2019. године.

¹⁵ (Не)помирљивост казне доживотног затвора и људских права, Владица Илић, Оригинални научни рад, Београд 2019. год., стр. 1 - 2

Новчана казна је кривична санкција имовинског карактера, која се састоји у обавези осуђеног лица да у одређеном року уплати у корист државе досуђени новчани износ, под претњом да ће се у случају неиспуњења наплата принудно извршити, односно преиначити у казну затвора. Новчану казну изриче суд, а своју обавезу делинквент испуњава према држави. Она се може извршити и према округу или било ком другом ентитету који одреди суд. Ова казна је у широкој употреби у земљама Европе, тако да се у Енглеској, Шведској, Немачкој изриче у око три четвртине случајева. У САД ова казна се често изриче уз пробацију.¹⁶

Закон затим у чл. 44 врши даљу класификацију на главне и споредне казне где ставом првим казну доживотног затвора и казну затвора предвиђа само као главне казне, док ставом 2 новчану казну, рад у јавном интересу и одузимање возачке дозволе предвиђа и као главну и као споредну казну.¹⁷

Рад у јавном интересу уведен је у наше кривично законодавство на основу Препоруке Р (99) 16. Савета Европе о европским правилима о санкцијама и мерама у заједници, почев од 1. јануара 2006. Године. Ова је казна је иначе позната у упоредном законодавству као алтернативна мера и то под разним називима као што су: рад за опште добро на слободи, рад у корист друштвене заједнице, друштвено користан рад и сл. Иако се ради о мери која представља врсту казне, она служи као супститут изречене казне затвора у кратком трајању.¹⁸

Једна од новина коју је Кривични законик 2006. године ступањем на снагу донео, поред казне рада у јавном интересу, јесте и казна одузимање возачке дозволе. Сврха обогаћивања нашег система кривичних санкција са наведеном казном јесте пре свега стварање већих могућности за индивидуализацију казне и избегавање изрицања краткотрајних казни затвора у случају када су испуњени услови за ову алтернативну кривичну санкцију У нашем кривичном праву казна одузимање возачке дозволе је

¹⁶ Константиновић Вилић С., Костић М., Оп. cit.: стр. 242

¹⁷ Кривични законик, "Сл. Гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019

¹⁸ Јовашевић Д., Рад у јавном интересу, теорија, пракса, законодавство, Зборник радова правног факултета у Нишу, стр. 10

предвиђена чл. 53. КЗ и постоји паралелно са мером безбедности забрана управљања моторним возилом регулисаном у чл. 86. КЗ.¹⁹

1.4. Сврха казне

Чланом 4 ст. 2 Кривичног законика Републике Србије регулисана је општа сврха прописивања и изрицања кривичне санкције, односно сузбијање дела којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством.

Сврха кажњавања регулисана је одредбама садржаним у члану 42 КЗ РС:

- 1) Спречавање учиниоца да чини кривична дела и утицање на њега да убудуће не чини кривична дела;
- 2) Утицање на друге да не чине кривична дела;
- 3) Изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања закона
- 4) Остваривање праведности и сразмерности између учињеног дела и тежине кривичне санкције²⁰

(II)

Појам казне затвора

Када говоримо о казни затвора, потребно је да најпре одредимо шта се подразумева под појмом затвор.

Затвор у кривичном праву јесте врста кривичне санкције, која се састоји у лишавању слободе и одузимању слободе кретања чпвеку на основу одлуке правосудних органа, са одређеним трајањем, а извршава се у за то посебно уређеним установама.

У Пенологији, врста правосудне установе у којој се извршавају кривичне санкције у виду лишавања слободе на основу одлуке правосудних органа.

¹⁹ Олга Д. Тешовић, Алтернативне кривичне санкције у кривичном праву Републике Србије, докторска дисертација, Београд 2018. год., стр. 235

²⁰ Стручни коментар Paragraph lex, Коментар измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција - Сл. Гласник РС бр.72/2009 35Јовашевић Д., Кривично право, Београд, 2002., стр. 254-255

У социологији, затвор је синоним затип тоталне институције, у којој се посебним ређимом и специфичним односом службених лица према осуђенику успоставља посебна реалност, у којој процесом мортификације ови губе сваки субјективитет и самосвојност.

Затвор у социолошком смислу означава и „друштво у друштву“, односно постојање посебног формалног и неформалног затворског друштва, односно заједнице.²¹

На основу тога се ова кривична санкција и дефинише као одузимање слободе кретања учиниоцу кривичног дела за у судској пресуди одређено време и његовом смештању у посебну заводску, пенитенцијарну установу.²²

Као кривична санкција у правом смислу, казна лишења слободе се појављује први пут у XIV веку, а правну самосталност добија крајем XVIII века увођењем у француски Code Penal из 1791. године. После тога, под утицајем француског револуционарног кривичног законодавства, убрзо је прописана другим кривичним кодификацијама XVIII и XIX века.

Француска буржоаска револуција прокламовала је идеју хуманизације кривичног правосуђа, коју су заступали ренесансни мислиоци. Тај историјски догађај доводи до покрета за корениту реформу кривичног правосуђа и модификацију репресивног феудалног апарата. Већ у првим револуционарним актима прокламују се, поред принципа законитости и једнакости у кривичном правосуђу, укидање сурових телесних казни и физичке тортуре. Тражи се примена хуманијег поступка приликом извршења смртне казне и сужење правних оквира за њено изрицање. У борби за власт, грађанска класа је истакла идеје законитости, једнакости, слободе и права грађана, чиме је омогућено хуманизовање кривичног правосуђа.²³

Што се тиче казне затвора у нашем правном систему, све до почетка XIV века нема никаквих трагова о примењивању те врсте казне. У старим српским повељама наилазимо на свега један случај спомињања „тамнице“, и то у „Светостефанској христовуљи“ из 1313-1318. године. Члан 80. ове христовуље прописује тамницу од три месеца за себра који је истукао управника имања. Иста врста казне била је предвиђена у Душановом закону за калуђера који „збаци расе“ и за пијаницу који „задере, или капу коме скине,

²¹ Мала енциклопедија из појмова из социјалне политике и социјалног рада, Проф. Др Милосав Милосављевић, Социјална мисао, Београд јануар – март 2005, бр. 1, стр. 141 – 143.

²² Д. Димовски, *Op.cit.*, стр. 269

²³ Константиновић Вилић С., Костић М., Пенологија, Београд 2006. год., стр 128

или другу срамоту учини, а не окрвави“. Тамница је била прописивана кумулативно са неком другом казном, најчешће телесном, и није се могла изрећи без цареве наредбе. За време Првог српског устанка 1804-1813 године најчешће су биле употребљаване телесне казне. Међутим, постојале су и казне лишења слободе: апс, који се досуђивао за лакша кривична дела и био је кратког трајања, и затвор. Аps, такође, представљао је меру за обезбеђење наплате потраживања особе која је оштећена кривичним делом. Доношењем Криминалног (Казнителног) законика за Књажество Србију биле су први пут прецизно одређене казне лишења слободе. То су робија, заточење, строги затвор и затвор. Робија се издржавала:

1. с оковом, који може бити:

- о лак (два килограма и 560 грама) или
- о тежак (пет килограма и 120 грама),

2. или без окова, и,

3. као и заточење.

Све поменуте робије су повлачиле за собом и губитак грађанске части. Кривични законик Краљевине Југославије од 1929. године задржао је четири врсте казне лишења слободе. Робија је била прописана за злочинства. Минимум је времене робије година дана, а максимум двадесет година. Робије је времена, ако у закону није изричито казано, да је вечита.“ Заточење било је прописано исто за злочинства, трајало је одређено време у распону од једне до двадесет година. При осуди на робију и заточење изрицао се губитак часних права. Што се тиче строгог затвора и затвора, ове казне биле су прописане за преступе, а по изреченој пресуди трајале су од седам дана до пет година. После доношења кривичног законика из 1951. године остало је само две врсте казне лишења слободе – строги затвор и затвор. Строги затвор је представљао тежу казну, прописивану за тежа кривична дела, са могућношћу изрицања у трајању од једне до петнаест година. Казна затвора се могла изрећи у трајању од три дана до три године и била је предвиђена за велики број лакших кривичних дела. У поступку извршења разлике су се сводиле на нешто већа права лица осуђених на казну затвора у погледу примања и слања писама, пријема пакета, посета и сл. Кривични Закон СРЈ прихватио је само једну казну лишења

слободе – затвор, што је остало непроменљиво и у Кривичном законнику Републике Србије.²⁴

(III)

Фазе развоја реакције на криминалитет и облици кажњавања преступника

Још од најранијих времена људе је окупирано питање из којих разлога поједини чланови друштвене заједнице предузимају одређене радње и активности које нису у складу са, општеприхваћеним правилима понашања и правним нормама. Реагујући на таква деловања појединаца друштва су најпре општеприхваћеним правилима понашања а затим и, на различитим нивоима свог развоја, правним нормама настојала да заштите она добра којима је у том периоду придаван највећи значај.²⁵

1. Период приватне реакције на криминалитет

Почев од првобитних, примитивних друштвених заједница код којих нису постојали организовани облици друштвеног уређења, постојала је реакција на девијантно понашање којом је требало да се постигне поновно успостављање равнотеже унутар заједнице, нарушене почињеним злочинима.²⁶

Те првобитне реакције биле су:

- прогонство из заједнице;
- освета (нарочито крвна освета) и
- композиција.²⁷

Прогонство је примењивано као реакција на најтеже повреде колективних норми и било је изједначавано са смртном казном.²⁸ У том периоду када се преживљавало само уз заједнички рад, очување заједнице било је приоритет. Међусобна повезаност чланова је

²⁴ Вековић В. В., Систем извршења кривичних санкција, Београд 2010, стр. 13

²⁵ Др. Миленко Радоман, Пенологија и систем извршења кривичних санкција, Београд, 2003. год, стр. 21;

²⁶ Korn, R. R., McCorkle, L.W., *Criminology and Penology*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1959., стр. 368.

²⁷ Др. Миленко Радоман, , Op.cit: стр. 23;

²⁸ Млађеновић- Купчевић Р., Криминологија, Сарајево 1982. год., стр. 37

поред, у великој мери крвног сродства, подразумевала поверење па је свако понашање које одступа од уређења заједнице представљало издају и потенцијалну опасност по опстанак заједнице. Из тог разлога, предмет заштите није био појединац, већ заједница као целина, а прогонством члана који је починио злочин омогућавало се заједници да поврати емоционалну стабилност. Тиме се круг заштите затварао јер се кроз заштиту пружену заједници, пружала заштита и појединцима у њој.

Освета је представљала облик реакције на угрожавање појединца у заједници. Њена суштина огледала се у свесном чињењу штете преступнику. Најчешће се одвијала између ужег круга људи у унутар једне или више заједница, док би остатак заједнице, приликом спровођења освете остајао по страни. У првом периоду карактерисала ју је импулсивност, суровост и несразмерност, док ће касније бити примењиван принцип талиона, односно правило „Око за око, зуб за зуб“.

Композиција је настала као одговор на освету из разлога што се временом схатило да је освета ланчани механизам узајамне деструктивности.²⁹ Она је за разлику од освете подразумевала давање накнаде оштећеном с циљем да му се на тај начин компензује претрпљена штета.

2. Период државне реакције на криминалитет

Са развојем и јачањем државне власти, функција борбе против криминалитета прелази са приватног на јавни терен. Овакав начин организовања реакције на криминалитет пружао је могућност заштите свих на једнак начин, боље задовољење потребе за праведношћу те прелазак са импулсивне и спонтане на организовану борбу коју спроводе непристрасни државни органи.³⁰

Првобитну реакцију државе на криминалитет одликују веома сурове казне које су почивале на идеји одмазде и застрашивања починилаца злочина чиме се тежило превенцији криминалитета. Тај период карактеристичан је за робовласничка и феудална друштва а назван је периодом испаштања и застрашивања. У овом периоду смртна казна имала је широку примену а телесне казне одликовале су се свирепишћу и бруталношћу.

²⁹ Др. Миленко Радоман, Оп. cit: стр. 25

³⁰ Др. Миленко Радоман, Оп. cit: стр. 26-27;

Поред смртне и телесних казни присутне су биле још и казна друштвене деградације, новчана казна, прогонство и депортација.³¹

Средином 18. века долази до појаве школе класичног кривичног права, хуманистичких идеја, идеје о индивидуалним правима човека и преваспитању починилаца кривичних дела кроз рад. Кроз кривично правосуђе тада почињу да се прожимају и идеје о праведности и једнакости пред судом те потреби увођења сразмере између учињеног кривичног дела и изречене санкције. И иако је био потребан дуг временски период, крајем 19. века приметно је сужење примене смртне казне а методе њеног извршења постале су хуманије. Свирепе телесне казне бивају укинуте, а као нови институт у борби државе против девијантног понашања јавља се казна лишења слободе.³²

(IV)

Настанак првих затвора

Затвор је у институционалном облику постојао и пре него што се систематично користио као казна. Још најстарија права познају затвор који је служио за изолацију и ограничавање слободе кретања људи. Према историјским подацима, затвора је било у Месопотамији, Кини, Индији, Персији, Египту, старој Грчкој и Риму. У том периоду, а и касније у средњем веку, као тамнице су коришћене разне тврђаве, подруми, па и бунари. Лица која су била затварана, затварана су на основу тајних краљевских заповести „*lettre de cachet*“. Према неким изворима још је Улпијан казао „да затвори треба да служе само за чување, не и за кажњавање – „*Carcet enim adcontinendos homines non ad puniendos haberi debet*“. Затвори схватани на овај начин служили су као „предсобље“ за извршење телесних и смртних казни, јер најстарији затвори нису имали карактер издржавања казне у савременом смислу. Њихов циљ огледао се у спречавању бакства лица која су извршила кривична дела те су у затвориима чекали или изрицање казне или њено извршење.³³

Према доступним подацима, сматра се да је први затвор основан 1553. године у Енглеској, у Лондону. Налазио се у дворцу Bridwellu који је преправљен у затвор за

³¹ Ibid: стр. 27-28;

³² Др. Миленко Радоман, Оп.сit: стр. 29-31;

³³ др Зоран Стевановић, Затворски системи у свету, Београд 2012, стр:13;

скитнице, нераднике и просјаци који су угрожавали ред и мир. Касније, овај затвор је коришћен и за лица која су починила разна кривична дела. Релативно брзо, 1559. године у Амстердаму се оснива затвор. Овај затвор коришћен је за скитнице и криминалце, чиме је отпочео период тзв. холандског система. Годину дана касније, њему је придодата и предионица, искључиво за смештај жена.

Нешто касније, 1697. године оснивају се затвори у Липеку, Бремену и Данцингу, а половином 18. века и затвор за дечаке у Хамбургу. Папа Клементин XI 1703. године основао је дечији завод Св. Михајла у који су била смештена деца која нису учинила кривична дела, али је требало према њима предузети одређене мере васпитања, да не би постала делинквенти. На вратима завода писало је: „Није доста зле људе кажњавати казнама, треба их и преваспитавати“, што показује да је овакав завод имао васпитни карактер.

Године 1759. Марија Терезија основала је у Милану поправни дом са 140 ћелија. У Холандији је иконт Вилер основао 1775. године велики поправни дом који је често добијао похвале о европских правника тога времена. Они су се залагали за хуманизацију кривичног правосуђа.

Управо под утицајем ових идеја Бекарија је написао књигу „О злочинима и казнама“, која је садржавала нове идеје у кривичноправној науци, и зато ће се касније показати као врло значајно дело. Он напада свирепо примењивање казни и предлаже усвајање казне лишења слободе са принудним радом, а такође се борио и против смртне казне јер је сматрао да је она нелогична због тога што државана на тај начин примењује убиство ради убиства. Захтевао је строго поштовање начела законистости у кривичном правосуђу. Такође, Бекарија је истицао и идеју превенције, према којој се казна не примењује због извршеног кривичног дела, већ да се не би извршавало у будућности.

Настанак првих „правих“ затвора развијао се постепено, пролазећи прво кроз период тзв. „мрачних година“ развоја модерног пеналног система. Прве затворе карактерисали су нехуманост, суровост у поступању, лоши хигијенски услови, висок степен криминалне инфекције и сл. Тек у каснијем периоду, са појавом затворских система, превасходно прогресивних система, затвори постају институције које покушавају да врше корекцију понашања затвореника и да их преваспитавају. Од првих затвора, на модерне затворе највише су подсећали папски затвор Сан Микеле у Риму и затвор у

Генту, у Белгији. Оно што их чини сличним модерним установама за извршење казне затвора јесте то што се у њима примењивала класификација осуђеника. Осуђеници су казну издржавали у условима ћелијског усамљења, а заједнички су радили. Основни циљ затвора био је преваспитавање.

На реформу затворских система и кажњавња велики утицај имао је Покрет за права осуђеника, начелу са Дтоном Хауардом, који је крајем 18. века у својој књизи „Стање у затворима“ указао на неодрживо стање у затворима и захтевао је реформу казног система. Његове идеје су имале нарочито велики одјек у свету. Он је инспирисао и друге теоретичаре и практичаре, тако да су и други својим радовима и практичним ангажовањем утицали на реформу казног систем у Европи и Сједињеним америчким државама. Реформа затвора базирала се на логици да казна лишења слободе треба да оствари поправљање осуђеника, а не само циљеве изолације и застрашивања.³⁴

³⁴др Зоран Стевановић, *Op.cit*: стр. 13-26

ДЕО ДРУГИ

(I)

**НАСТАНАК И РАЗВОЈ ПРВИХ ЗАТВОРА
ЗА ЖЕНЕ У СВЕТУ**

Потреба за оснивањем женских затвора постојала је много пре него што се свест о томе развила на светском нивоу. Тек ће крајем 19. века теоретичари почети да описују затворе као установе у којима се над затвореницима демонстрирају моћ и манипулација.³⁵ Затвори почињу да бивају сагледавани кроз призму претеране ауторитативне контроле и примећује се да су затвореници најчешће константно изложени експлоатишућој тиранији. У овом периоду активно почињу да се оглашавају и заговорници феминизма из редова теоретичара, који ће указати на то да су казне најчешће усмерене ка успостављању патријархалне доминације и злостављању над женама затвореницама. Тек у овом периоду указаће се и на чињеницу да кажњавање жена врло често не подразумева само успостављање корективне контроле над женама, већ и над њиховим телима, доводећи до тога да су затворенице силоване или биле примораване да се баве проституцијом.

Изузетак је међутим први основани затвор за жене у свету који је по својој организацији, методама које су биле примењиване, те циљевима којима је тежио био много испред свог времена. Чак и данас, он би могао да представља пример пожељне праксе.

Основан је у Амстердаму 1645. године и носио је назив „**The Spinhuis**“ што буквално преведено значи кућа предења³⁶. Натпис који се налазио на улазу у затвор гласио је: „ Не бој те се! Ја не тражим освету за зло, али вас терам да будете добри. Моја рука је челична, али је моје срце благо“. Свој назив добио је по томе што су затворенице радиле на преслицама за холандску текстилну индустрију. Главна капија затвора је поред натписа носила и скулптуру која представља неколико жена које преду платно или су на делу производње струне за риболов.³⁷

Првенствени циљ овог затвора почивао је на идеји промене сиромашних и лењих жена у продуктивне и обучене раднике који ће користити друштву. Почивајући на овој

³⁵ Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the prison*, New York: 1977

³⁶ *Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age*, Albrecht Classen, Connie Scarborough, стр 459

³⁷ <https://www.do-tours.com/en/guide/5946-spinhuis.html>, приступљено 20.08.2020. године

идеји, да је могуће променити жене које су починиле неки преступ, овај затвор је поред своје првобитне улоге пенитенцијарне установе, представљао и вид прихватилишта за просјакиње. Оне би бивале склањане са улица и довођене у „затвор“ с циљем да им се омогући да овладају одређеним вештинама и на тај начин постану продуктивни радници, и друштвено корисни становници. Затворенице су осим основних обавеза доприноса текстилној индустрији кроз пређу, ткање и шивење, радиле и као куварице, чистачице и праље, дајући на тај начин допринос затворској заједници. Затвор је био цењен због своје дисциплине, чистоће и продуктивности.³⁸ Веома интересантан податак представља и чињеница да је у затвору постојао вид уређења, односно разврставања затвореница, сличан данашњем разврставању на затворене, полу-отворене и отворене заводске типове. У завору су неке затворенице морале да проводе дане и ноћи, један број њих је морао да буде у завору само у току дана, док је пак преостали део затвореница радио по принципу скраћеног радног времена, односно морале су да проведу мање времена у току дана у затвору у односу на строже кажњену категорију.³⁹ Такође, упечатљива је и чињеница да су у овом затвору међу запосленима постојали и мушкарци и жене, те се на тај начин стало на пут сексуалном злостављању жена.⁴⁰

Иако се у овом затвору стало на пут кључним проблемима у женским затворима још давне 1645. године, остатак света се у том смислу не би имао чиме похвалити све до почетка 19. века. Већина држава све до тог периода, услед малог броја затвореница, није имала засебне пенитенцијарне установе за жене.

Иако је „The Spinhuis“ званично први основани затвор за жене у свету, пре њега основана је, под утицајем цркве у Шпанији је 1608. године Магдаленина кућа намењена „непослушним“ женама, проституткама, које је требало „поправити“ уз грех и кајање. Касније су у различитим областима Шпаније у манастирима сестре - исповеднице контролисале „преображај“ проститутки и њихово преваспитање. Репресивни третман у Магдалениним кућама био је заснован на схватању мајке Магдалене, која је двадесет година руководила затвором, да затвор треба да има строгу дисциплину и да служи као упозорење за многе „посрнуле“ жене да се поправе „кроз ужас кажњавања и бола“. Мајка

³⁸ Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age, Albrecht Classen, Connie Scarborough, Op.cit: 460

³⁹ The Prison experience: Disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe, Pieter Spierenbug (Amsterdam: Amsterdam academic archive, 2007)

⁴⁰ Ibid: 460

Магдалена је тврдила да ове „ђавоље” жене у затвору треба да носе грубу платнену одећу, да им треба обријати главе, да буду под надзором пет стражара „са стотину очију надгледане”, да им треба запушити уста ако говоре и оковати их или бичевати ако покушају да беже. Магдаленин „третман” је изазвао пажњу због округлости поступања са женама јер је измишљен „од стране жене за жену”.⁴¹

Пример лоше праксе јесте свакако и Њујоршки затвор Аубурн, основан 1817. године у којем су били смештани и мушкарци и жене, али је према њима различито поступано. Мушкарци су преко дана били радно ангажовани и од њих се очекивало да не праве буку, док су увече били раздвајани у засебне ћелије. За разлику од њих, жене су биле смештане у малу собу у поткровљу зграде, која се налазила изнад кухиње и добијале само један оброк дневно. Овакав третман забележен је у виду коментара од стране тадашњег капелана: „Бити мушкарац осуђен у овом затвору било би сасвим подношљиво, али бити осуђена жена било који дужи период било би горе од смрти.”⁴²

Друштвена акција против лоших услова живота у одељењима за осуђенице почела је у другој половини XIX века протестима женских група у САД и жена у црквеним организацијама. Иницијативу за реформом покренуле су „социјалне феминисткиње”, које су тражиле оснивање посебних поправних завода за одрасле жене по угледу на сличне затворе за малолетнике. На основу тих критика дошло је до отварања Поправног затвора за жене и девојке у Индијани 1873. године.⁴³

Већина ових реформи била је међутим инспирисана идејама које су биле истакнуте још у средњем веку. Тако је у Сједињеним државама прва оваква организација била „Удружење затвора Њу Јорка“ која се борила за побољшање услова за затворенице у градским затворима. Убрзо ће и у Енглеској бити основана организација са сличним циљем „Женско удружење за реформу услова за затворенице у Њугејту“, под вођством Елизабет Фреј и заговорника њених идеја.⁴⁴ У том периоду, идеје о томе на који начин би требало извршити реформу женских затвора разићи ће се у два правца. Према првом правцу, затвори за жене схватани су у традиционалном смислу затвора, са прихваћеним системом одмазде, архитектуром високог степена сигурности, чуварима мушког рода јер

⁴¹ Пенологија, др Слободанка Константиновић – Вилић, др Миомира Костић, Ниш 2006. година, стр. 211

⁴² <https://daily.jstor.org/history-of-womens-prisons/>

⁴³ др Слободанка Константиновић – Вилић, др Миомира Костић, Оп.цит.: стр. 212

⁴⁴ Albrecht Classen, Connie Scarborough, Оп.цит.:461

се настојало да се над женама одржи ауторитет мушкарца уз примену строге дисциплине. Други правац је пак сматрао да би затворе за жене требало уредити као поправне домове у којима би жене биле смештане засебно од мушкараца и биле под надзором чувара жена. Програм би обухватао промовисање женама одговарајуће родне улоге и оспособљавање за шивење, кување и остале кућне послове, а све с циљем повратка осуђене жене у друштво у виду добро обучене супруге или кућне помоћнице. Ова два правца спојиће се 30-их година 19. века, где ће надаље затворске установе за жене бити формиране уз препознавање родних потреба жена. Заоставштина ових модела и даље обликује затворе за жене.⁴⁵

(II)

Међународни и домаћи правни оквир

У правном регулисању положаја жена на међународном плану могу се уочити две фазе. Прва траје до II светског рата и поклапа се са важењем класичног међународног права. Друга фаза започиње завршетком рата и односи се на период важења савременог међународног права.

У класичном међународном праву проблематика права жена, као уосталом и читав комплекс људских права, спадали су у домен унутрашње надлежности држава. Према томе, правни положај жена налазио се изван сфере регулисања класичног међународног права. Свакој држави било је препуштено да својим унутрашњим прописима уреди њихов положај. Од држава је зависило да ли ће уопште дати и која ће конкретна права доделити женама. Посматрајући укупно стање у тадашњим унутрашњим системима слика је била прилично суморна како нормативно, тако и у пракси. У то доба се тешко могло говорити о било каквој равноправности полова. Уместо тога, преовладала су традиционална схватања о биолошкој инфериорности жена у односу на мушкарце. Дискриминација жена посматрана је као сасвим нормална појава која произилази из природних разлика између полова, а реч "човек" била је синоним за реч "мушкарац".⁴⁶

⁴⁵ <https://law.jrank.org/pages/1799/Prisons-Prisons-Women-History.html>

⁴⁶ Међународноправни стандарди родне равноправности, Проф. Др Зоран Радивојевић, Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности, Клинички програм обуке за заштиту права жена, Ниш 2007. године, стр 11

Ситуација у погледу положаја жена у међународном праву из основа се променила након II светског рата. Захваљујући пре свега напорима Организације уједињених нација, неких специјализованих агенција и регионалних организација остварен је крупан напредак урегулисању њиховог статуса на међународном плану. То регулисање кретало се на два паралелна колосека. Први колосек представља општа заштита људских права, а други посебна заштита права жена. У првом случају права жена чине део људских права, док се у другом ради о посебним правима жена. Овакав начин регулисања правног положаја жена има своје пуно оправдање. Укључивање питања статуса жена у систем опште заштите људских права имало је за циљ да се уведе општа забрана дискриминације и да се прокламује међународни стандард равноправности полова (жена и мушкараца). Тај је циљ остварен кроз међународноправне документе општег карактера који су се бавили неким другим, ширим питањима и као такви нису били непосредно везани за права жена. С друге стране, посебна заштита права жена регулисана је актима који су у целости или претежним делом посвећени статусу жена. Потреба за доношењем таквих докумената појавила се зато што само прокламовање родне равноправности није довољно за обезбеђење стварне равноправности. Наиме, у многим државама је тај стандард усвојен и декларативно уграђен у уставе и законе, али се у пракси равноправност полова не остварује из бројних разлога, почевши од иманентних биолошких разлика између полова, преко традиције, верских уверења и система васпитања, па све до спремности жена да се помире са неравноправношћу. Све је то наметало потребу да општи стандард родне равноправности буде разрађен кроз усвајање међународноправних аката којима ће се државама наметнути конкретне и бројне обавезе у погледу права жена.⁴⁷

1. Најзначајнији међународни извори којима се уређује положај затвореница

Најзначајнији међународни документ који се на свеобухватан начин бави положајем жена у систему извршења кривичних санкција јесу Банкочка правила –

⁴⁷ Проф. Др Зоран Радивојевић, Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности, *Op.cit*: str 12

Правила УН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама.⁴⁸

Пре него што опширнију пажњу посветим Банкочким правилима указаћу и на области регулисања осталих међународних докумената и њихову проблематику. Банкочка правила донета су јер је препозната потреба за унапређењем међународних стандарда који се тучу положаја, права и потреба затвореница. Она никако не искључују примену Стандардних минималних правила УН о поступању са затвореницима и Токијских правила, већ се управо надовезују на ове изворе на начин да их прецизирају и појашњавају у оним ситуацијама када је женама потребно признати додатна права и уважити њихов специфичан положај.

1.1. Стандардна минимална правила УН о поступању са затвореницима(Нелсон Мандела правила)

Стандардна минимална правила УН о поступању са осуђеницима усвојена на Првом конгресу Уједињених нација о превенцији злочина и поступању са преступницима, одржаном у Женеви 1955. године, и одобрена од стране Економског и Социјалног савета резолуцијама 663 Ц (XXIV) од 31.07.1957. год. и 2076 (LXII) од 13.05.1977. године. Иако усвојена још пре пола века, садрже завидан број правила која се односе управо на посебан положај жена и њихове потребе условљене природом и предодређеном улогом мајке.

Прво правило које указује на сагледавање разлике између полова од стране творца ових правила јесте правило бр. 11, које спада под област Одвајање категорија, и које предвиђа да се различите категорије затвореника морају смештати у одвојене установе, или у одвојене делове установа с обзиром на пол. Поред ове уопштене одредбе, правила у даљем тексту изричито предвиђају да мупкарце и жене у мери у којој је то могуће треба затварати у одвојене установе; а у установама које примају и мушкарце и жене све просторије које су одређене за жене морају бити потпуно одвојене.

Правилу бр. 28 – област Здравствене службе – предвиђа да у женским затворима мора постојати посебан смештај за целокупну пренаталну и постнаталну здравствену заштиту и лечење, а у мери у којој је то изводљиво пожељно је да се порођај организује у

⁴⁸ Положај жена у систему извршења кривичних санкција према Банкочким правилима, Темида, Жене и затвор, Милица Ковачевић, децембар 2012. године, стр 73

болници изван затвора. Овим правилом предвиђено је и да, уколико се дете роди у затвору, то не сме да буде наведено у листу рођења.

Правило бр. 48.2. – област Средства за ограничење кретања – предвиђа да се средства ограничења никада не смеју користити на жени у току трудова, порођаја или одмах након порођаја.

Правило 58.1. – област Контакт са спољним светом – предвиђа да затвореницима мора бити допуштено, уз надзор, да редовно комуницирају са својом породицом и пријатељима. Предвиђа да и ако су брачне посете дозвољене, да ово право мора да се примењује без дискриминације, те да затворенице морају имати могућност коришћења овог права подједнако као и мушкарци.

Правилом 81.1. – област Затворско особље – предвиђа да у затвору у којем бораве и мушкарци и жене, део затвора који је намењен женама мора да буде под надлежношћу одговорног члана особља женског пола, која ће чувати кључеве тог дела затвора. 81.2. уређује да ниједан члан особља мушког пола не сме да уђе у део затвора намењен женама осим уз пратњу особља женског пола. 81.3. само особље женског пола може да брине о затвореницама и да их надзире, али ово се не односи на лекаре и наставнике, који смеју да обављају своју професионалну делатност у затворима или деловима затвора намењеним женама.

У оквиру сопствених запажања за овај међународни извор, истакла бих да у делу области Претрес затвореника и ћелија није на изричит начин уређена могућност да претрес жена може вршити искључиво особље женског пола. Међутим, и поред овога, сматрам да је, за своје време, овај документ на изразито темељан начин сагледао посебне потребе жена.

1.2. Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила)

Наредни документ јесу Токијска правила – Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману – усвојена 1990. године у Токију. Одредбе ових правила обухватају све фазе кривичног поступка а лица на која се примењују означена су јединственим термином „преступници“, без обзира на то да ли постоји сумња

да су извршили кривично дело или су пак оптужена за извршење. Такође, оно што је од значаја за ову тему, јесте то да је предвиђено да се правила примењују без дискриминације у односу на пол.⁴⁹ Стандардна минимална правила за ванзаводске мере (Токијска правила)⁷⁴ представљају смерницу за осмишљавање и примену адекватних решења за жене учиниоце кривичних дела, одговарајућих мера прилагођених женама те одговарајућих решења у смислу алтернативе притвору и затвору.⁵⁰

1.3. Препорука Савета Европе о мајкама са малом децом у затвору

Препорука Савета Европе о мајкама и деци у затвору – усвојена 2000. године указује на изузетно негативне последице које раздвајање мајки и деце услед осуде мајке на казну затвора. Те негативне последице огледају се у поремећају у успостављању односа, емоционалној нестабилности, поремећају личности, и најчешће су трајне. (stav 4.)⁵¹ Препорука потврђује да је велики број жена који се налази на издржавању казне затвора осуђено за релативно лака кривична дела, те као такве не представљају претњу по друштво. (став 2.)⁵² Управо због тога, овом препоруком настоји се да се мајке и труднице затварају само уколико је то заиста нужно и када то изискују интереси друштвене безбедности. Препорука своја настојања заснива на процени невладине организације The Howard League for Penal Reform према којој је у Европи око 100.000 беба и мале деце одвојено од мајки које су у затворима. Такође, истраживање спроведено у Шкотској показало је на то да се жене много чешће суочавају са проблемом да немају коме да оставе децу на старање при одласку на издржавање казне него ли мушкарци. Истраживањем је утврђено да су у само 17% случајева очеви преузели на себе бригу о детету, за разлику од чак 87% мајки, које су се старале о деци када је отац био на издржавању казне затвора. С тим у вези, одвојеност деце може изузетно тешко да утиче и на ментално стање мајке. Познат је случај Енглеске осуђенице која је на издржавање казне затвора дошла као потпуно ментално здрава особа, али су у затвору, услед одвојености од ћерке, почеле да

⁴⁹ Подршка примени алтернативних санкција и мера у Србији, извештај и препоруке, Мрежа одбора за људска права у Србији ЦХРИС, децембар 2018. године, стр 40

⁵⁰ Подршка примени алтернативних санкција и мера у Србији, извештај и препоруке Op.cit: стр 39

⁵¹ Милица Ковачевић Op.cit: Стр 76

⁵² Подршка примени алтернативних санкција и мера у Србији, извештај и препоруке Op.cit: стр 38

јој се јављају суицидне идеје, била је склона самоповређивању и рапидно је губила на тежини, те је с тога морала бити подвргнута одговарајућој терапији.⁵³

1.4. Правила УН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама – Банкочка правила

Занимљиво је напоменути да је посебно значајну улогу у доношењу Бангочких правила имао Тајланд, на челу са принцем Бајракитиубха, те да је ова уставна монархија финансијски подржала целокупан процес саме израде текста документа, услед чега је и препоручено да се правила неформално назову по тајландској престоници. Но, сасвим је разумљиво то што је управо Тајланд покушао да учини нешто позитивно по овом питању, с обзиром да је озлоглашеност тамошњих затвора инспирисала ауторе више популарних филмских, телевизијских и литерарних остварења, па тако и ауторе аустралијске мини-серије Бангкок Хилтон из 1989. године о имагинарном тајландском затвору.⁵⁴

У преамбули овог документа указује се на то да су Банкочка правила настала као продукт вишегодишњег рада и истраживања који су били усмерени на проналажење адекватног модуса поступања према женама у сукобу са законом. Правила су конципирана уз пуну свест о реалном положају жена у многим државама, што подразумева насиље према женама и фактичку неједнакост жена, али и њихову позицију старалаца о деци и породици. Стога се ова правила не односе само на жене, већ и на децу, с обзиром да гарантовање одређених права мајки у вези са здравственом заштитом и старањем о деци може битно утицати и на остваривање права најмлађих. Основни циљ којим се руководило у изради Бангочких правила било је опште унапређење положаја жена у пеналним системима широм света, што значи да овај текст треба да буде поједнако применљив како у државама у којима се женама већ гарантује позамашан корпус права, тако и у оним државама где су у погледу заштите жена постигнути сасвим скромни резултати.⁵⁵

⁵³ Ibid. Str. 76

⁵⁴ Милица Ковачевић Op.cit: стр 77

⁵⁵ Милица Ковачевић Op.cit: str 78

Сам текст Бангкокских правила подељен је у четири целине. Први део текста посвећен је дефинисању општих принципа који се односе на поступање према припадницама женског пола у установама, без обзира на то да ли су осуђене или притворене по било ком правном основу. Друга целина бави се нормирањем⁵⁶ Темида 79 положаја појединих посебних категорија жена. Трећи део текста односи се на примену неинституционалних санкција и мера према свим категоријама жена, док је четврти део посвећен питањима будућег евалуирања резултата постигнутих применом пеналних мера и научним истраживањима у овој области⁵⁷

Већ у свом првом правилу – Правилу бр. 1. – које представља допуну правила бр. 6 Правила УН за поступање са затвореницима, Бангочка правила предвиђају да је, у циљу оживотворења принципа недискриминације у пракси, дозвољено, у погледу посебних потреба затвореница које произилазе из њихове биолошке различитости у односу на затворенике, приликом усвајања одредби и правила вршити позитивну дискриминацију.

Правилу бр. 2 – област Пријема – превиђа да се женама које имају децу о којој брину, пре или након пријема, омогући да се организују и направе план о томе ко ће о деци бринути за време њиховог одсуства. Такође, предвиђено је и да се таквим категоријама жена може одложити притвор уколико је то у најбољем интересу деце.

Правилу бр. 4 – област Прерасподеле – предвиђа да би жене требало да буду смештане у оне пенитенсијарне установе које су најближе њиховим домовима. Овим правилу творци су настојали да дају допринос решавању претходно истакнутог проблема одвајања мајки затвореница од деце, на који указује Препорука Савета Европе о мајкама са малом децом у затвору, јер би се на овај начин олакшало одржавање контакта између мајки и деце.

Правило бр. 5 – област физичке хигијене – јесте допуна правила 15. и 16. Минималних правила УН о поступању са затвореницима, којим су сагледане специфичне биолошке потребе жена, те је предвиђено да смештајне јединице за жене морају обезбедити санитарне улошке женама бесплатно. Такође, предвиђена је обавезна снабдевеност жена довољном количином оводе како би могле на одговарајући начин да

⁵⁶ Милица Ковачевић *Op. cit.*: стр 79

⁵⁷ *Ibid.* Str. 79

воде бригу и о сопственој, али и личној хигијени деце, а нарочито када су у питању труднице, породиље и жене у циклусу.

Правилном 10.1. предвиђено је да затвореницама треба пружити здравствену заштиту подједнаку оној која се гарантује и пружа женама у заједници.

Правило 10.2. уређује могућност да затвореница затава да је прегледа или лечи медицинско особље женског пола, сем у ситуацијама када је неопходно пружити хитну медицинску помоћ. Уколико лекар не поступи у складу са жељом затворенице, тада прегледу мора присуствовати особље затвора женског пола.

Правилном 11. предвиђено је да прегледу сме присуствовати само медицинско особље сем уколико сам лекар, услед постојања посебних разлога, захтева присуство затворског особља. У том случају, као што то предвиђа правило 10., присутно особље мора бити женског пола, а извођење прегледа се мора обавити тако буду поштовани приватност, част и достојанство затворенице.

Правилном 19. предвиђено је да претрес затвореница може вршити само особље женског пола.

Правилном 22. забрањује се затварање или дисциплинско кажњавање затвореница које су трудне, које су се породиле или доје.

Правилном 23. забрањено је као вид дисциплинског кажњавања применити забрану виђања са породицом или децом.

Правилима 26-28 уређује се контакт затвореница са спољним светом, где се нарочита пажња посвећује одржавању контакта са децом, па се предвиђа да у затвору треба у те сврхе обезбедити окружење које ће допринети да посете представљају позитивно искуство, а да понашање особља мора бити ненаметљиво како би мајка и дете што опуштеније провели то време.

Правилима 29-35 уређена су права и положај особља женског пола, где се нарочито истиче да не смеју бити дискриминисане у односу на особље мушког пола, те им се за рад имају обезбедити једнаки услови. Такође је уређена и заштита од евентуалног злостављања, нарочито сексуалног.

Правилима 36-39 нарочита пажња поклања се малолетним затвореницама. Њима су гарантована иста права као и одраслим затвореницама, али је увођење чланова посебно

поклоњених малолетним затвореницама имало за циљ додатно наглашавање њиховог, услед узраста, отежаног и осетљивог положаја и избегла дискриминација.

Правилима 40 и 41 предвиђено је управа затвора треба да усвоји и примењује програме који ће омогућити рехабилитацију, негу и успешну реинтеграцију затвореница у друштво након изласка из затвора. Ти програми би требали да буду индивидуализовани сходно узрасту, односно старости затвореница, целокупном здравственом стању, ранијој изложености насиљу и вођењу бриге о деци.

Правилу 42. је предвиђено да активности у затвору требају да буду испланиране тако да остављају могућност свим затвореницама да се у њих укључе, посебно када су у питању труднице и затворенице са децом.

Правила 43 – 47 предвиђају увођење прелазних програма за оне затворенице које ускоро напуштају затвор, у виду викенд отпуста, отворених затвора или куће на пола пута, како би се избегла стигматизација и омогућило поновно успостављање контакта са породицом и околином.

Правилима 48 – 52 додатно се уређује положај труднаца, породиља и мајки са децом. Њима би требало обезбедити додатне услове у погледу медицинске неге и исхране. Уређује се да се према деци не сме поступати као према затвореницима, те да се одлуке о томе да ли ће дете бити са мајком у затвору доносе у складу са најбољим интересом деце. Такође је потребно осмислити програме за што безболније раздвајање мајке и детета онда када за то дође време.⁵⁸

У свом правилу 55. Банкочка правила скрећу пажњу на посебан ризик од злостављања са којим се жене суочавају у притвору, те од надлежних власти траже да у склопу своје стратегије и праксе усвоје мере које ће гарантовати сигурност жена, што подразумева и решења која представљају алтернативу притвору.⁵⁹

Поменуте интервенције могу се кретати од терапије и саветовања за жртве насиља у породици и сексуалног злостављања, до одговарајућих третмана за жене са менталним потешкоћама, као и образовних и едукативних програма којима се повећава могућност запошљавања.

⁵⁸ Правила УН о поступању са затвореницима и извршењу некустоијалних мера према женама извршитељкама – Банкочка правила

⁵⁹ Podrška primeni alternativnih sankcija i mera u Srbiji, Mreža odbora za ljudska prava u Srbiji CHRIS, Niš, decembar 2018, str. 39

Правило 61. Банкокчких правила намењено је структурама одлучивања и законодавцима, а наводи да би судови, када изричу казну женама учиниоцима кривичних дела „требали узети у обзир олакшавајуће факторе као што је претходна неосуђиваност или релативно лакша природа учињеног дела, а у светлу улоге тих жена као старатеља деце и њихових типичних животних околности.

Правило 62. тражи успостављање програма у заједници који би били прилагођени женама са проблемом зависности од дрога а који би такође представљали алтернативу затворској казни.

Правило 64. Банкокчких правила, сажима елементе који би требали бити узети у обзир у случају трудница и жена са малом децом. Ту се предност даје алтернативним санкцијама, кад год је то могуће и примењиво, а затворске казне ограничавају се на тешка кривична дела и она која укључују насиље, односно на жене које представљају сталну опасност, „али након што се размотри интерес детета односно деце и под условом да се таквој деци обезбеди одговарајућа брига “.

Правило 65. још једном наглашава да „институционализацију деце треба избегавати у највећој могућој мери“.⁶⁰

2. Домаћи правни извори

За разлику од међународних оквира, у домаћем правном систему нема извора посебно прилагођених женама и донетих искључиво ради урађења права и положаја жена. Питање положаја жена и њихових специфичних потреба уређује се, у оквиру постојећих закона, путем одговарајућих одредби на начин да се гарантује поштовање начела забране дискриминације или се у случају специфичних потреба жена доносе посебне одредбе прилагођене само женама.

На челу нашег домаћег правног оквира јесте свакако Устав Републике Србије, затим следи Кривични законик, Законик о кривичном поступку и Закон о извршењу кривичних санкција. У даљем раду засебно ћу обрадити само Устав као подлогу за даљу примену и разраду његових начела од стране осталих извора, док ћу преостале домаће изворе обрадити кроз главу посвећену КПЗ-у у Пожаревцу кроз упоређивање

⁶⁰ Podrška primeni alternativnih sankcija i mera u Srbiji Op.cit: str. 40

гарантованих и у пракси остварених права затвореница. Приликом образлагања Устава као извора указаћу само на оне одредбе које су од значаја за тему рада.

2.1. Устав Републике Србије

Из корпуса права гарантованих уставом издвојила сам само оне одредбе Устава које су релевантне за сагледавање равноправности полова и положаја жена у Републици Србији.

На самом почетку јесте Концепт уставне државе јер управо из овог концепта произилази даљи садржај и капацитет људских права и слобода гарантованих уставом а којима се штити квалитет живота жена у оним подручјима у којима су оне најчешће дискриминисане како у пракси, тако и нормативно. Јер позвајући се на овај концепт држава гарантује примену принципа дефинисаних уставом а на којима почива.⁶¹

Уставом се даље прокламује Политика једнаких могућности као обавеза државе, која је предвиђена као инструмент на располагању држави да предузима мере у правцу остваривања равноправности мушкараца и жена.⁶²

Као начело предвиђа се и непосредна примена међународног права којим се судови обавезују да суде не само по основу и оквиру закона, већ и међународних уговора. С тим у вези јесте и начело Примата међународног права над унтрашњим правом и усаглашавање права са међународним стандардима.⁶³

Прокламовањем непосредне примене Устава поставља се граница законодавцу до које може ићи приликом уређивања права и обавеза, а као доња граница испод које не може ићи.⁶⁴

Уставом је загарантована равноправност жена и мушкараца и забрана дискриминације, једнакост пред законом и посебне мере за постизање равноправности. Посебне мере јесу могућност (или обавеза државе) да предузима посебне мере (мере афирмативне акције, позитивна дискриминација), а које су неопходне за остваривање равноправности и потребне заштите и напретка за лица или групе лица које се налазе у

⁶¹ Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности, Клинички програм обуке за заштиту права жена, Ниш 2007. године, стр 20

⁶² Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности Op.cit: str 21

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

неједнаком положају како би им се омогућило пуно уживање људских права под једнаким условима.⁶⁵

Уставно гарантовање права везаних за брак, породицу, родитељство тесно је повезано са правима на приватност, основним личним правима и низом репродуктивних права. Реч је о веома компелској области људских права која су посебно важна за статус жене у заједници.⁶⁶

Корпусом права гарантованих Уставом обухваћена су још и родитељска права, права на рад и у вези са радом, право на образовање, право на заштиту здравља и право на социјалну помоћ и заштиту.⁶⁷

(III)

Први затвор за жене у Србији

Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу једина је установа у Србији, у оквиру система Установа за извршење кривичних санкција, намењена женама осуђеним на казну затвора. То је затвор општег типа, по степену обезбеђења установа полуотвореног типа са затвореним, полуотвореним и отвореним третманом. У свом саставу поседује и одељење за малолетнице, прекршајно одељење и одељење за труднице и мајке са бебама.

Завод је смештен у центру Пожаревца и састоји се из два смештајна објекта. Први објекат јесте зграда која датира још из 1874. године, а други објекат јесте новоизграђени објекат из 2019. године, површине 2.200,00 мкв, капацитета до 160 осуђеница.

У Заводу постоје:

- Служба за обезбеђење
- Служба за третман
- Служба за обуку и упошљавање
- Служба за здравствену заштиту и
- Служба за опште послове⁶⁸

⁶⁵ Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности Оп.cit: str 23

⁶⁶ Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности Оп.cit: str 25

⁶⁷ Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности Оп.cit: str 27-28

⁶⁸ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, Мониторинг Завода за извршење кривичних санкција, Београд 2013. године, стр. 8

Такође, Завод располаже одељењима: за пријем (пријемно одељење), за извршење казне, за прекршај, за болничко лечење – стационар, за издвајање оболелих осуђеница, за амбуланту, за зубну ординацију, за смештај особа са инвалидитетом, за смештај осуђеница у посебно осигурану просторију, за смештај под појачани надзор (ОПН), за усамљење и за извршење дисциплинске мере самице, за посете браниоца, за посете породице, за посете брачног друга или другог блиског лица, за културне активности, за библиотеку, за обављање верског обреда, простор за шетњу са надстрешницом, простор за вежбање у затвореном (сала, теретана) и простор за вежбање на отвореном (теретана, спортски терен).

У заводу се води више врста евиденција, и то:

- Евиденција (књига) ванредних догађаја (инцидената), Евиденција (књига) примене мера принуде, Евиденција (књига) примене посебних мера, Евиденција (књига) дисциплинских поступака, Евиденција (књига) дисциплин. мере упућивања у самицу, Евиденција (књига) притужби и жалби које води служба за обезбеђење;
- Евиденција (књига) повреда коју води заводски лекар
- Евиденција (књига) пружања правне помоћи коју води Служба за опште послове
- Евиденција (књига) притужби води је Одсек за правне и административне послове
- Евиденција (књига) притужби Заштитнику грађана води је Одсек за правне и административне послове⁶⁹

1. Историјат затвора

До 1866. године, у Кнежевини Србији, затвор у који су биле упућиване и жене налазио се у Туприји. Те године ће Указом кнеза Милоша Обреновића затвор бити премештен у Пожаревац. Међутим, тек ће 1874. године, радним ангажовањем осуђеника бити изграђен посебан државни затвор за жене, на месту где се и данас налази, и почеће са радом 17. јуна 1874. године.

⁶⁹ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу Оп.cit.: str. 9

Прве зграде Пожаревачког затвора биле су изграђене налик осталим затворским зградама у Кнежевини Србији. Завод је тада имао десет просторија за смештај осуђеница, три радионице од чега две за ткање платна и једна за израду пиротских ћилима. Завод је имао своју болницу, чекаоницу, стан за надзорницу и чуваре, кухињу, канцеларије и самице.

Све до краја Другог светског рата функционисао је као самостални женски казнени завод, када ће бити реорганизован у Одељење за осуђене жене. Међутим, поново ће Уредбом владе Републике Србије о оснивању завода за ивршење заводских санкција у Републици Србији, од 01. фебруара 2000. године бити формиран као самостални Казнено-поправни завод за жене.

Са променом организационе структуре и изградњом новог објекта започело се 2017. године под окриљем пројекта „Побољшање животних услова у КПЗ за жене у Пожаревцу”, који ће у каснијем периоду обухватити и реконструкцију зграде из 1874. године.⁷⁰

2. Архитектонско решење завода, капацитет завода и класификација осуђеница

На самом улазу у завод налази се управна зграда. Изван зида завод располаже баштом Изван зида се налазе три зграде: магацин баште (стара мања зградана самом крају баште у којој се налази и сала за тренинг службених лица), котларница са подстајницом и надстрешницом (стари хангар) и гаража за службена возила. Унутар зида налази се: главна павиљонска зграда, зграда амбуланте, зграда магацина, трепезарије и отвореног одељења, зграда мајсторске радионице, зграда магациан сировина и готових производа и зграда погона. Површина унутар зида предвиђена је за пролаз, садржи вртове, простор за шетњу и спортоско игралиште, као и надстрешницу поред игралишта за заклон од сунца и кише. Двориште је поплочено бетоном и на неким деловима асфалтом.⁷¹

Оно што је новина јесте новоизграђени објект завода који је отворен за пријем осуђеница крајем 2019. године.

⁷⁰https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Казнено_поправни_завод_за_жене_у_Пожаревцу, приступљено 25.09.2020. године

⁷¹ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу Оп.cit.: str. 13

Што се тиче архитектуре и физичког изгледа КПЗ у Пожаревцу, већ на самом почетку истакла бих кршење чл. 7 ЗИКС-а којим се забрањује дискриминација. Мишљења сам да су због неусклађености КПЗ-а и важеће регулативе у погледу извршења кривичних санкција жене дискриминисане из разлога јер чл. 15 ЗИКС-а предвиђа да је КПЗ за жене установа полуотвореног типа, а чл. 14. да је у заводима полуотвореног типа служба обезбеђења основна препрека за бекство. Међутим, архитектура КПЗ-а није у складу са овим законодавним решењем и стварном друштвеном опасношћу осуђеница јер око завода постоје високе зидине. То онемогућава класификацију затвореница и примену различитих третмана у зависности од карактеристика и мера обезбеђења које заслужују, већ су све смештене у условима предвиђеним за заводе затвореног типа. Различит третман осуђеница остварује се једино смештањем у различите зграде за становање и кроз разлике у учесталости посета и пакета које примају, те у дужини времена које могу да проведу ван затвора када добију право на излазак у град.⁷² Међутим, ово запажање истичем са резервом с обзиром на чињеницу да је крајем 2019. године отворена нова зграда КПЗ-а, али услед кратког временског периода од отварања нове зграде завода до писања мастер рада, те постојеће епидемиолошке ситуације, нисам у могућности да упоредим тренутно стање у КПЗ-у са важећим ЗИКС-ом.

У односу на капацитет КПЗ-а искористићу податке добијене радом Виктимолошког друштва Србије, којим се дошло до закључка да су реални капацитети завода 180 осуђеница, али да се у заводу у просеку налази 200 осуђеница. На тај начин у овој установи није у потпуности испоштован стандард постављен чланом 79 ЗИКС-а, да на сваку осуђеницу треба да дођу по четири квадратна и осам кубних метара простора. Могући начин решавања овог проблема јесте у широј примени алтернативних санкција, посебно у случају кратких казни. У прилог томе говори и податак да је 31. маја 2011. године од укупно 206 осуђеница њих 77 (37,4%) имало казне краће од једне године.⁷³ И овај податак указује на дискриминацију жена кроз ЗИКС и праксу јер је чл. 50 ЗИКС предвиђено да се осуђена лица чија казна затвора не прелази годину дана шаљу на издржавање казне у окружне затворе, док се лица са изреченом казном преко једне године шаљу на издржавање казне у казнено-поправне заводе. Трећим ставом предвиђено је да се

⁷² Од жртве до затворенице, Весна Николић – Ристановић, Београд 2000. год, стр 174

⁷³ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу *Op.cit*: стр 31

осуђена жена шаље у казнено-поправни завод. Такође, постојећа архитектура и чињеница да је КПЗ у Пожаревцу једина пенитенцијарна установа намењена женама, онемогућава примену чл. 51 ст. 1 ЗИКС-а који предвиђа да се лице које је нехатно учинило кривично дело и лице које је први пут осуђено на казну затвора упућује у завод отвореног типа. Немогућа је примена и чл. 52 ст. 1 ЗИКС-а који уређује накнадно распоређивање осуђених у случајевима када се процени да би се програм поступања успешније реализовао у другом заводу или када је то потребно из безбедносних разлога.

Када је реч о класификацији затвореница, чл. 16 ЗИКС-а предвиђа могућност разврставања затвореница у отворена, полуотворена и затворена одељења. Разврставање се врши у складу са чл. 74, односно у односу на врсту кривичног дела, висину изречене санкције, облик кривице, однос према кривичном делу, ранију осуђиваност и тд. Разврставање може бити вршено и накнадно, у току извршења санкције, а у циљу давања признања затвореницама онда када се понашају у складу са индивидуалним планом и раде на његовом остварењу, што даје сигнал да се сврха казне остварује.⁷⁴ Оно на шта упућује претходно изнето чињенично стање у погледу архитектуре завода јесте то да у заводу није могуће доследно применити оваква нормативна решења. Међутим, самом формулацијом норме, у којој се наводи да заводи „могу“ имати отворена, полуотворена и затворена одељења, стиче се закључак да је законодавац очигледно узео у обзир и реалне могућности праксе, те је сходно томе оставио простора и за другачија решења, а што за крајњу последицу има да у овом случају КПЗ у Пожаревцу није у супротности са законом. Могућа решења до којих се дошло кроз истраживања јесу била уклањање зидина око завода и формирање само једног одељења у које би биле смештане затворенице које заслужују максималну контролу. Међутим то није лако извести с обзиром на чињеницу да је завод смештен у центру града, а што даље може утицати на безбедност грађана или евентуално повећање стигматизације затвореница.⁷⁵ И овде је такође могуће постојање извесних промена до којих је дошло са отварањем нове зграде завода.

Приликом истраживања на тему класификације осуђеница пажњу су ми привукле одредбе ЗИКС-а које се односе на пријем и распоређивање осуђених у заводу, односно чл. 71 – 75, а који само у чл. 71 ст. 5 предвиђају да уколико осуђени има малолетну децу или

⁷⁴ Ibid: str 31

⁷⁵Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу Оп.сг: str. 32

лице о којем се искључиво стара, о томе мора бити обавештен орган старатељства. Оваквим штурим уређењем ЗИКС се коси са одредбама Банкочких правила, прецизније – са правилом бр. 2 којим се уређује пријем, а које предвиђа да се женама које имају децу о којој брину, пре или након пријема, омогући да се организују и направе план о томе ко ће о деци бринути за време њиховог одсуства. Такође, предвиђено је и да се таквим категоријама жена може одложити притвор уколико је то у најбољем интересу деце.

3. Смештај осуђеница

Осуђенице су смештене у две зграде, које се налазе у заводском кругу: главну, двоспратну зграду и једну мању, приземну. Осуђенице које су разврстане у отворени третман смештене су у приземној згради, док су полутоворено и затворено одељење смештени у главној згради за смештај осуђеница. У главној згради за смештај осуђеница налазе се и блок у коме је пријемно одељење и блок у који се смештају прекршајно кажњене жене. Собе за жене су различитих величина, капацитета од 6 до 14 кревета. Кревети су (сем у отвореном одељењу) на спрат, тако да су собе прилично скучене. Кревети су стари, метални, а оно што их мало оплемењује су шарени прекривачи, које су осуђенице саме шиле у кројачкој радионици. У свакој соби постоји онолико металних ормарића (касета) колико је кревета, у којима осуђенице држе своје личне ствари. Ормарићи су висине око пола метра и ширине и дубине по четрдесетак центиметара што није довољно за држање личних ствари осуђеница, тј. одеће, обуће, средства за личну хигијену, хране коју добију у пакетима или купе у кантини и слично. Стога осуђенице некада добију и велике војничке кофере у којима држе своје ствари,⁷⁶

2011. године опремљен је и простор за смештај осуђеница са инвалидитетом. Просторије су сређене по свим стандардима када су у питању лица с инвалидитетом, односно постављен је посебан под, направљене су рампе и купатило је прилагођено потребама особа са инвалидитетом. Просторије су чисте и светле. Купљена су једна инвалидска колица.⁷⁷

Специфични проблеми жена повезани су, такође, са малобројношћу женске затворске популације. Пошто осуђених жена нема довољно да би се у оквиру једне државе

⁷⁶ Ibid. Стр. 32

⁷⁷ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу Оп. cit: стр. 33

основало више установа, оне обично бораве у једној институцији, чији степен безбедности нужно мора бити прилагођен свим осуђеницама, па је стога за неке од њих сувише висок.⁷⁸ Док је у мушком затвору незамисливо да би, на пример, примарни саобраћајни делинквент могао да дође у контакт са вишеструким повратником из области организованог криминалитета, у женском затвору то уопште није немогуће.⁷⁹ Стога се јављају сугестије да се према женама примени другачији тип класификације него према мушкарцима, и да се чак и мале установе пројектују и изделе тако да омогуће класификацију осуђеница. При томе, класификација може бити заснована на неким сасвим другим критеријумима од оних који се примењују према мушкарцима и који су углавном засновани на безбедносном ризику и ризику од бекства, што нису појаве нарочито присутне код осуђеница.⁸⁰

4. Смештај за труднице и мајке са децом

Трудноћа и порођај, као и постнатална нега, представљају један од највећих изазова не само за осуђеницу, већ и затворску установу. Најпре, институција мора да обезбеди адекватне услове за негу затворенице, који не би смели пуно да се разликују од оних који постоје ван установе. У периоду пред порођај и након њега, затворски третман мора да се прилагоди посебном стању жене, нарочито у погледу обављања радних задатака и правила о изрицању дисциплинских санкција. Свакако највећу промену доноси рођење детета, јер оно подразумева долазак у установу новог "осуђеника", а пред законодавца поставља велику дилему: да ли дете, које за злочин мајке није одговорно, те нема разлога да борави у установи, након порођаја одвојити од осуђенице и препустити другим лицима на старање, или омогућити његов останак уз мајку, са потенцијалним изузетно позитивним дејством које ово може да има на процес ресоцијализације. У доношењу ове одлуке, државама од помоћи могу да буду норме два најбитнија међународна акта који се баве третманом осуђеника: Минималних правила Уједињених нација за поступање са затвореницима и Европских затворских правила Савета Европе.

⁷⁸ International Centre for Prison Studies, Guidance Note 13: Reforming Women's Prisons, страна 4.

⁷⁹ Trudnoća i materinstvo u zatvorskim uslovima, izvorni naučni rad, Milena Pavlović, pravnik-asistent Pravnog fakulteta u Novom Sadu, str. 507

⁸⁰ Trudnoća i materinstvo u zatvorskim uslovima Op.cit: 508

Минимална правила предвиђају да у установама за жене мора бити обезбеђен посебан смештај за преднаталну и постнаталну негу. То подразумева креирање одвојеног одељења или просторије који ће бити прилагођени потребама трудница, односно породиља.⁸¹ Ипак, овај акт указује на то да би најпогодније било да се сам порођај обави у редовној, вензатворској институцији, а уколико је дете ипак рођено у затвору, та чињеница не сме да буде садржана у родном листу, односно другој исправи у којој се бележи податак о рођењу.⁸² Када се ради о поступку са децом рођеном од осуђенице, односно о доношењу одлуке да ли дозволити да остану уз мајку, или их доделити оцу или другим сродницима на старање, правила не сугеришу исправно решење. Уколико државе ипак одлуче да дозволе останак детета у установи, сматра се да је неопходно обезбедити посебну просторију у којој ће се дете налазити и у којој ће се о њему старати квалификоване особе.⁸³ Европска затворска правила садрже неколико одредаба које се односе на питања трудноће и материнства. Најпре, и порођај у затвору и ван њега се сматрају једнако адекватним, а уколико се он обавља у затвору, морају бити обезбеђени сви неопходни услови.⁸⁴ Останак детета у установи треба да зависи од тога да ли је то у његовом најбољем интересу, а деца се никако не могу сматрати затвореником.⁸⁵ Остале сугестије се односе на обезбеђивање посебног смештаја за овакву децу и ангажовање стручног особља које ће се о њима старати док мајка обавља редовне активности у оквиру установе (везане за рад, едукацију итд.).⁸⁶

Ипак, међународна правила не дају дефинитиван одговор на питање да ли и колико дете треба да остане у оквиру установе. Решења у погледу овога могу оставити далекосежне последице и на мајку и на дете те се вероватно зато државама препустило да саме осмисле адекватан одговор. Правила само предвиђају, да уколико се национална законодавства одлуче да дозволе мајкама да задрже дете уз себе, оно због тога не сме да трпи негативне последице. Услед непостојања јасних смерница, државе су овом проблему приступиле различито.⁸⁷ Најригорознију праксу свакако имају Сједињене Аме-ричке Државе, у којима се, у федералним и установама федералних јединица, дете по порођају,

⁸¹ *Trudnoća i materinstvo u zatvorskim uslovima* Op.cit: str 501

⁸² Član 23. st. 1 Minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima

⁸³ Član 23 st. 2 Minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima

⁸⁴ Pravilo 34.3 Evropskih zatvorskih pravila

⁸⁵ Pravilo 36.1 Evropskih zatvorskih pravila

⁸⁶ Pravila 36.2 i 36.3 Evropskih zatvorskih pravila

⁸⁷ *Trudnoća i materinstvo u zatvorskim uslovima* Op.cit: str 504

односно након дан или два, одваја од мајке. Велики број других земаља дозвољава да дете остане уз мајку и борави у посебним просторијама, с тим да постоје значајне разлике у погледу тога колико дуго боравак детета може да траје.⁸⁸ Закон Србије предвиђа да дете може да остане у установи до навршене друге године живота,⁸⁹ што је, у поређењу са другим државама, релативно кратак временски период. У Енглеској и Француској, мајке дете могу да задрже до 18 месеци, а у Словенији до 2 године. Велики број држава боравак детета ограничава на 3 године (Грузија, Естонија, Италија, Русија, Шпанија, Хрватска и Чешка). Поједине јужноамеричке државе предвиђају и дужи рок, те, на пример, у Аргентини, деца напуштају затворску установу тек са навршене 4 године. Битно је напоменути да је у одређеним земљама, као што је на пример, Енглеска, мајци чак дозвољено да дете рођено пре него што је она отпочела са издржавањем казне лишења слободе, поведе у затвор и задржи га до законског максимума, уз испуњење одређених услова.⁹⁰

Сходно члану 78 ЗИКС, труднице, породиље и мајке са децом смештају се одвојено од осталих осуђеница. То је испоштовано у КПЗ за жене, па су ове осуђенице смештене у посебној згради, тачније на спрату зграде у којој се налазе амбуланта, стационар и просторија за породичне посете. У овом делу смештаја налазе се собе за труднице, заједнички боравак, кухиња, као и собе за неговатељицу, бебе и мајке са децом. Труднице се у овај блок смештају од првог дана када им се констатује трудноћа, а ако су у моменту пријема у другом стању, такође се одмах смештају у овај блок. У собама су редовни, болнички кревети и касете за смештај личних ствари, а собе су од ходника одвојене стаклом и у њима има доста природног светла. Део за мајке са децом чине две собе одељене стаклом: у једну се смештају мајке, а у другу бебе. У неговању беба, мајкама помаже неговатељица, која је заправо осуђеница и то је облик њеног радног ангажовања.⁹¹

У оквиру одредби које се односе на одлагање извршења казне затвора на молбу осуђеног, један од разлога за одлагање извршења казне затвора (чл.59 ст.1 тач.2) постоји у случају када је осуђена жена навршила шести месец трудноће или има дете млађе од једне године и то најдуже до навршене треће године живота детета. Оpozив и обустава одлагања

⁸⁸ *Trudnoća i materinstvo u zatvorskim uslovima* Op.cit: str 505

⁸⁹ Члан 119 ст.1 ЗИКС-а

⁹⁰ *Ibid.*: str. 505

⁹¹ *Žene u zatvoru u Srbiji: uslovi za život suđenica u Kazneno – popravnom zavodu za žene u Požarevcu*, S.Ćopić, B. Šaćiri, *Temida* decembar 2012. godine, str: 34

извршења казне затвора могућа је уколико је одобрено одлагање извршења казне трудници, односно зени са дететом млађим од једне године, а дође до смрти новорођенчета, односно детета. У том случају, одлагање се обуставља када истекне шест месеци од порођаја, а ако је дете умрло после порођаја одлагање се обуставља кад истекне шест месеци од смрти детета. (чл.67 ст.1 и 2).⁹²

Одредбе Закона које се односе на исхрану осуђеника (чл.82 ст.2) предвиђају да трудница и породиља имају право на исхрану коју им одреди лекар. Одредбе о раду и правима на основу рада садрже право осуђене жене на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сагласно општим прописима (чл.110).⁹³

Под посебним насловом „права осуђене жене која има дете“ садржане су одредбе које се односе само на осуђенице. Предвиђено је да осуђена жена која има дете може задржати дете до навршене друге године живота, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима (чл.119 ЗИКС). Осуђена жена такође има право на помоћ стручног лица уколико је дете остало са њом у заводу (чл. 120 ЗИКС). Уколико недостаје непосредна мајчина брига, детету се омогућава смештај у посебну просторију завода и стучна нега у складу са стандардима дечијих јасли. У циљу заштите интереса детета, предвиђено је да податак да је дете рођено у заводу не сме бити наведен у изводу из матичне књиге рођених и другим јавним исправама. Последња одредба у оквиру права осуђене жене која има дете гласи да су порођај осуђене жене, њена нега и смештај и нега детета у заводу бесплатни.⁹⁴

5. Исхрана осуђеница

Храна за осуђенице допрема се из централне кухиње КПЗ Пожаревац, те Завод нема запослених професионалних куvara. Помоћне послове у подели хране врше осуђенице у две смене. Јеловник је видно истакнут у трпезарији и постоје јеловници за дијабетичаре, дијетални, верски за припаднике муслиманске вероисповести и регуларни јеловници. Из јеловника произилази следећа динамика служења појединих врста

⁹² Propisi o izvršenju krivičnih sankcija u Srbiji iz ugla rodne ravnopravnosti: potencijalna diskriminacija osuđenica
Prof.dr Slobodanka Konstantinović Vilić, Prof. dr Snežana Soković, str. 8

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

намирница на недељном нивоу: -свеже воће: нема у јеловнику -свеже поврће (као салата): свакодневно - месо (у јелима): свакодневно - млеко (као напитака): нема у јеловнику - кисело млеко и јогурт: једном недељно - свеж сир: 2 х недељно Јеловници су потписани од стране лекара, управника и шефа одсека исхране. Према извештају о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, осуђенице са којима је обављен разговор су у погледу исхране навеле да нису задовољна исхраном у Заводу. Навеле су да су оброци празни и количински недовољни и да у њима недостаје месо. Према њиховим наводима, свеже поврће је заступљено у недовољним количинама, а воће добијају с времена на време. Млеко добијају само осуђенице којима га је због терапије преписао лекар. Такође, старије жене сматрају да храна у Заводу није у потпуности одговарајућа за њих. Жене које немају средстава да саме набављају млечне производе и друге додатке у исхрани тешко подносе затворску храну.⁹⁵Завод у свом саставу нема кухињу намењену за припрему хране. Храна се допрема из КПЗ Пожаревац у наменским посудама, а по пријему се врши узорковање и контрола квалитета од стране лекара.⁹⁶

Према подацима из извештаја Хелсиншког одбора за људска права Изградња кухиње није у плану управе затвора, упркос чињеници да би та кухиња значила могућност да себи и другим осуђеницама обезбеде боље припремљену храну, за неке осуђенице значила би радни ангажман и вид професионалног оспособљавања за разне врсте послова, а за установу и додатни извор прихода.⁹⁷

У Заводу постоји и Кантина која се налази у оквиру трпезарије Кантина је организована као посебна продавница,. Према извештају о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, цене су биле у нивоу уобичајених тржишних цена у продавницама, али од како се променио добављач за заводске кантине, те цене су приметно веће од уобичајених тржишних цена у продавницама. Осуђенице су у погледу снабдевености артиклима у кантини навеле да је релативно добар асортиман производа мада су поједине осуђенице истакле да би било лепо кад би било више сухомеснатих производа различитих произвођача. Код осуђеница преовлађује утисак да су цене више у односу на тржишне цене у продавницама. Лица запослена у кантини су потврдила да су неки артикли заиста

⁹⁵ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, Мониторинг Завода за извршење кривичних санкција, Београд 2013. године, стр. 26

⁹⁶ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *Op.cit.*: стр. 27

⁹⁷ Стање људских права у затворима, КПЗ за Жене Пожаревац, Хелсиншки одбор за људска права, 2011, стр. 8-9

доста скупљи него у продавницама. Из наведеног разлога у извештају се констатује да се због наведених високих цена појединих производа, које су веће од уобичајених тржишних цена, осуђенице доводе у неравноправан положај, с обзиром да немају могућности избора на којим местима ће куповати основне производе.

6. Здравствена заштита осуђеница

У погледу здравствене заштите осуђеница ЗИКС, осим у чл. 113 ст. 3 којим предвиђа да се трудница ради порођаја упућује у породилиште, здравствену заштиту осуђеница уређује на општи начин, не правећи разлику у односу на осуђенике.

Чланом 115 ЗИКС лекар у заводу дужан је да редовно прегледа осуђене у интервалима не дужим од три месеца, и обавештава управника завода о било ком знаку или индикацији да се са осуђеним поступа насилно. Чл. 116 ЗИКС предвиђа да лекар у заводу дужан је да управнику завода у писменој форми подноси периодичне извештаје о здравственом стању осуђених, да поднесе извештај увек када установи да је физичко или душевно стање осуђеног нарушено или угрожено због продужења или начина издржавања казне и да препоручи мере за поступање са тим лицем, укључујући и могућност прекида извршења казне, као и да даје налазе и препоруке у вези са неопходним физичким активностима осуђених. Управник завода дужан је да без одлагања предузима мере које му препоручи лекар. Према наводима из извештаја о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, уколико осуђеница сматра да је болесна и жели да се прегледа од стране лекара, може да активира тастер у смештају, обавести службено лице (или медицинску сестру која дели лекове у смештају) која одмах контактира лекара који је увек доступан на службеном телефону и који долази на позив одмах или у неком краћем року, али никад дужем од 24 часа. Уколико је потребно извршити специјалистички преглед у здравственој установи ван Завода, преглед се обавља се у Општој болници Пожаревац и Дому здравља Пожаревац. За разлику од стања које је затечено приликом посете 2012. године, 2013. године је утврђено да је сарадња са цивилним здравственим установама побољшана тако да се практично више не дешава ситуација да ове установе одбију пријем упућених осуђеница. Проблеми у одбијању здравствених установа да изврше пријем сада не постоје и потенцира се добра сарадња са цивилним здравственим установама. Завод и

даље нема сопствено санитарско возило. Како би се постигла оптимизација прегледа изван Завода, посебно како се не би јављали проблеми са спровођењем изван завода, води се посебна евиденција заказивања лекарских прегледа.⁹⁸

Лечење и предузимање одређених интервенција могуће је у Заводу. У Заводу се пружа следећа здравствена заштита: лекарски прегледи лекара опште праксе са ЕКГ прегледом по потреби, специјалистички лекарски прегледи неуропсихијатра и специјалисте за гинекологију и акушерство, превиијање, примена ампулиране терапије, инхалациона терапија, одређивање шећера у крви, узимање крви и урина за лабораторијске анализе које се врше изван Завода, микроскопски преглед и одређивање степена вагиналне чистоће (секрета), узимање узорака за ПАПА тест (скрининг за промене на грлићу материце), а сам тест се изводи изван Завода.

Када су у питању лечење и интервенције ван Завода осуђенице се упућују на лечење или интервенцију ван Завода у оближњу здравствену установу, у случајевима тежих акутних обољења која се не могу збринути у оквиру постојећих могућности за здравствену заштиту у Заводу. У принципу, ради се о повредама које захтевају хируршко збрињавање и дијагностику, те о акутним хируршким обољењима, специјалистичким консултативним прегледима и дијагностици, физикалној терапији и рехабилитацији, те заштити трудних осуђеница, као и порођају. Упућивање ван Завода ради обезбеђивања здравствене заштите углавном функционише без проблема са јединственим заказивањем како би се на најрационалнији могући начин користили у извесној мери ограничени људски и технички ресурси за спровођење. Сарадња са Општом болницом Пожаревац перципирана је као коректна.⁹⁹

Оно што ми је приликом истраживања привукло пажњу јесте недостатак у оквиру чл. 114 ЗИКС-а који уређује лечење осуђених лица и који у ст. 7 гарантује право на услуге зубног лекара. Сматрам да би део овог члана требало бити и гарантовање права на услуге лекара гинеколога, нарочито из разлога јер одредба такве врсте не постоји ни у Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора. У Правилнику се чл. 23 уређује здравствена заштита и иако се у ст. 4 врши набрајање обавезне медицинке опреме, евидетан је изостанак опреме неопходне за обављање гинеколошког

⁹⁸ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, Мониторинг Завода за извршење кривичних санкција, Београд 2013. године, стр. 60

⁹⁹Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу *Op.cit.*: стр. 62

пегледа. Чл. 32 још једном се гаранује право осуђених лица на здравствену заштиту из области стоматологије, док здравствена заштита из области гинекологије изостаје. Пажња изостаје и у погледу других специфичних болести жена, као што је рак дојке, где се здравствена заштита у том погледу може сврстати само под општу и преглед мамографом издејствовати на евентуални лични захтев, чиме се не води рачуна о превенцији ове болести. На овај начин се, по мом мишљењу, значај репродуктивног здравља жена занемарује.

Такође, чл. 113 ст. 3 ЗИКС предвиђено је да се осуђени коме се у затвору не може пружити одговарајућа здравствена заштита, на предлог лекара, упућује у Специјалну заворску болницу или у другу установу. Сходно томе мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, сагласно чл.195 ст. 2 ЗИКС-а извршава се у Специјалној затворској болници и према женама и према мушкарцима. С обзиром на различиту етиологију криминалитета жена и психичких поремећаја и болести код жена, свакако би требало предвидети постојање посебних установа за жене у којима би се извршавала ова мера безбедности и спроводио поступак лечења. Постојање „специјалне затворске болнице“ намењене искључиво женама којима је изречена ова мера безбедности, допринело би потпунијем и свестранијем сагледавању психичких проблема осуђених жена и примену мера лечења које одговарају њиховом здравственом стању.¹⁰⁰

7. Посете и социјални контакти

Посете и социјални контакти се гарантују осуђеницама под истим условима као и осуђеницима и ово право је додатно загарантовано правилом 58.1 Минималних правила УН за поступање са затвореницима, које каже да затвореницима мора бити допуштено да, уз надзор, редовно комуницирају са својом породицом и пријатељима. Предвиђа да и ако су брачне посете дозвољене, да ово право мора да се примењује без дискриминације, те да затворенице морају имати могућност коришћења овог права подједнако као и мушкарци.

Међутим, и поред оваквог гарантовања права жена на посете и одржавање контакта са спољним светом, чињеница да у Србији постоји само један Казнено-поправни завод за

¹⁰⁰ Стање људских права у затворима, КПЗ за Жене Пожаревац *Op.cit.*: str. 10

жене у многоме смањује могућност породица и деце да одржавају контакт са осуђеницама, а најчешћи разлог јесте недостатак финансијских средстава.

Оно што бих истакла из биолошких разлога и нужне веће наклоњености деце према мајкама, јесте то да би било пожељно предвидети у оквиру права на посете за жене осуђенице – право на посебне посете деце. Ово право могло би да уређује могућност већег броја посете деце, нарочито уколико су чести контакти и повећан број посета у интересу детета и успешног одвијања процеса ресоцијализације осуђеница. У том случају морала би се предвидети и обавеза Центра за социјални рад да процени када је чешће посећивање мајке у затвору у интересу детета.¹⁰¹

Што се тиче контаката са спољном средином, изузетно је битно да се женама омогући контакт са члановима породице, с тим што, услед чињенице да је међу осуђеницама већи удео раније злостављаних жена но међу женама у отвореном друштву, консултовање затворенице на околност ко јој може долазити у посете требало би да има нарочит значај. Такође, ради што лакше и потпуније реинтеграције, женама треба омогућити да одсутвују из установе током трајања казне, да бораве у „кућама на пола пута“ и уопште им пружити свака потребна помоћ у транзиционом периоду (правила број 43 до 47).¹⁰²

Оно што је приметно, то је да осуђеницама најтеже пада одвојеност од деце. Примање посета и дописивање, које је регулисано затворским правилима, не ублажава жељу затвореница да буду са дететом већ је болно подсећају на ситуацију у којој се налази и њену немоћ да утиче на живот свог детета. Затворенице које имају децу воле да показују њихове фотографије и спонтано опширно причају о свему што је у вези са децом, показујући велику бригу за све што се њима догађа. Иако ниједна затвореница не изражава страх од губитка емоционалне везе с децом (отуђење деце), ипак се у њиховим изјавама често може назрети узнемиреност и страх од повратка кући и поновног сусрета са децом. Нема сумње да је најтежа психолошка последица казне лишења слободе за затвореницу - мајку управо депривација материнства.¹⁰³

¹⁰¹ Стање људских права у затворима, КПЗ за Жене Пожаревац Оп.cit: str 13-14

¹⁰² Položaj žena u sistemu izvršenja krivičnih sankcija prema Bankočkim pravilima, Milica Kovačević, Temida, decembar 2012. godine, str. 82

¹⁰³ Жена у затвору – депривације затвореничког живота Јелена Шпадијер Џинић, Оливера Павићевић, Биљана Симеуновић – Пантић, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009. година, стр. 230

Изоливаност од породице и пријатеља која наступа по изласку осуђенице из затвора (губитак емоционалних односа, усамљеност, морално одбацивање од друштва/стигматизација) указује на то да посете нису довољно честе да задовоље друштвене и емоционалне потребе затвореницама за блиским људима од којих су одвојене, укључујући потребу да са њима поделе бриге и радости и жељу да учествују у њиховим животима. Најбољи пример за ово јесте део интервјуа са затвореницом В.М. која је рекла да се, када је отишла из затвора кући на годишњи одмор, „осећала туђом”: „они (породица) су се преселили у други стан, гледам ствари и не препознајем, они мало причају, а онда дуго ћуте. Ја мислим на затвор, а они причају о догађајима у којима нисам учествовала, о људима које не знам, који ме не интересују... нисам имала о чему да причам осим о затвору... а изван куће мислила сам да цео свет гледа у мене“.¹⁰⁴

8. Радно ангажовање

Према члану 98 Закона о извршењу кривичних санкција рад осуђених лица чини саставни део програма поступања, а његова сврха је стицање, одржавање и повећање радних способности осуђеног лица, његових/њених радних навика и стручног знања. Рад осуђених лица мора да буде сврсисходан и не сме да буде понижавајућ. Врста посла коју ће осуђено лице обављати одређује се према његовим/њеним психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама, израженим жељама и могућностима завода. При томе, осуђено лице може да се упусти на пословима у заводу или изван њега.

Осуђенице у КПЗ за жене радно се ангажују на пословима у заводу и изван њега. У заводу, осуђенице се радно ангажују у кројачкој радионици, на изради накита, домаћој радиности, чишћењу ораха, изради папирне галантерије, кутија, играчака и слично, потом, у трпезарији, на уређењу дворишта, у башти и пластенику. Изван завода, пак, осуђенице се ангажују на економији у Забели, у градској чистоћи на чишћењу и уређењу јавних површина и у хладњачи у Браничеву, селу поред Пожаревца, на одабиру воћа.

Осуђенице које су радно ангазоване имају сва права из радног односа с тим што им се време проведено на раду током боравка у затвору не урачунава у радни стаж. Раде

¹⁰⁴ Јелена Шпадијер Џинић, Оливера Павићевић, Биљана Симеуновић – Пантић *Op.cit.*: str. 233

обично око 4,5-5 сати дневно, а имају право на боловање, дневни, недељни и годишњи одмор, као и на породилско одсуство. Зарада износи 20% од просечне плате у Србији и то за пун фонд сати. Прековремени рад плаћа се 50% више. Од зарађеног новца на месечном нивоу, 30% се ставља на штедњу, а са остатком новца осуђеница може да располаже.¹⁰⁵

9. Приступ образовању и стручном усавршавању

Образовање и стручно усавршавање жена у затвору Према члану 110 Закона о извршењу кривичних санкција, свако осуђено лице има право на основно и средње образовање, које се, сходно општим прописима, организује у заводу, а завод може да организује и друге видове образовања осуђених лица. Утолико може да се говори о два облика образовања – формалном и неформалом образовању, као и о стручном оспособљавању осуђеница током издржавања казне затвора.

а) Формално образовање осуђеница

Како показују подаци до којих се дошло истраживањем, у КПЗ за жене се не спроводи процес ни основног ни средњег образовања, већ само курс описмењавања за који се ангажују две учитељице. Као главни разлог неорганизовања образовног процеса наводи се недостатак новца, али и недовољна мотивисаност осуђеница за школовањем. При томе, завод има добар простор за реализовање образовних садржаја: велику и добро осветљену учионицу, са новим клупама, таблама и компјутерима, који, нажалост, нису у функцији, а учиниоца није у довољној мери искоришћена.

б) Неформално образовање осуђеница

Поред курса описмењавања, у КПЗ за жене повремено се организују и други видови едукације осуђеница, кроз предавања и радионице. Предавања су махом била посвећена здравственим темама, а организују се на два нивоа: предавања која држе запослени из Завода за заштиту здравља из Пожаревца и предавања која организује лекарка опште праксе која је запослена у заводу. Прва група предавања углавном је била посвећена репродуктивном здрављу жена, вирусу ХИВ и слично, а одзив осуђеница је био доста добар. Када је у питању друга група предавања, она је нешто специфичнија јер у зависности од теме докторка одабере осуђенице које се позивају на предавање. Радионице

¹⁰⁵ Milica Kovačević, Op.cit.: str. 84

са осуђеницама се, такође, реализују на два нивоа: радионице које воде запослени у заводу и то у оквиру службе за третман, и радионице које организују друге организације. У погледу радионица које осмишљавају и организују васпитачице из службе за третман, оне се баве разним темама, попут, емоција, асертивности, препознавања беса и слично. Када су у питању радионице које организују друге организације, примећује се да је током посматраног периода радионице организовало Виктимолошко друштво Србије-ВДС.¹⁰⁶

10. Припрема за отпуст и подршка после отпуштања

ЗИКС из 2014. садржи, као и сви прописи о извршењу кривичних санкција до сада, део који се односи на помоћ тешко болесним осуђеницима који се отпуштају из затвора, као и део који се односи на давање обуће, одеће и новца за путне трошкове бившем осуђенику лошег материјалног статуса. Међутим, ЗИКС из 2014. године садржи и изричиту обавезу Завода (која се пре свега базира на раду службе за третман) да према осуђенику од момента доласка на издржавање казне затвора започне са програмом припреме за отпуст. Члан 185 ЗИКС-а предвиђа да је Завод дужан да пре отпуштања осуђеног са извршења казне затвора, у оквиру програма поступања, утврди програм припреме за отпуст и помоћи након отпуштања. Припрема осуђеног за отпуст започиње након доласка у завод (став 1). Осуђени се подстиче на активно учествовање у припреми за отпуст, а посебно да одржава односе са породицом, успоставља и одржава контакте са установама и особама које се баве укључивањем осуђеника за живот на слободи. Програм за отпуст је саставни део програма поступања (став 2). На основу утврђеног програма за отпуст, осуђени ће бити укључен у појединачни или групни саветодавни рад у вези са његовом припремом за отпуст најраније једну годину, а најкасније три месеца пре отпуштања, у зависности од дужине изречене казне (став 3). У поступку израде програма за отпуст служба за третман утврђује и потребе осуђеног након извршења казне и сарађује са повереничком службом, као и органом старатељства надлежним према месту последњег пребивалишта, односно боравишта осуђеног (став 4). Члан 186 ЗИКС-а предвиђа да у остваривању пружања помоћи и прихвата завод сарађује са повереничком службом, органом старатељства надлежним према месту последњег пребивалишта,

¹⁰⁶ Milica Kovačević, Op.cit.: str. 85

односно последњег боравишта осуђеног пре упућивања на извршење казне затвора, полицијом и одговарајућом организацијом или удружењем. Оно што је важно напоменути, а што прозилази из наведених одредаба, јесте чињеница да подршку васпитној и повереничкој служби, како током припремања за отпуст, тако и након издржане казне затвора могу пружати и „одговарајуће организације или удружења”. Другим речима, ЗИКС на један генералан начин предвиђа могућност деловања невладиног сектора у постпеналној помоћи бившим осуђеницима, тј. осуђеницима који се припремају за излазак на слободу.

Такође, служби за третман је изричито прописана обавеза да отпочне индивидуално или колективно саветовање осуђеника коме се ближи истек казне. Кроз саветовање, служба за третман би требало да процени потребе осуђеника које ће имати по изласку из Завода. Сазнања до којих дође служба за третман требало би да буду својеврсна смерница повереничкој служби приликом пружања постпеналне помоћи и формирања програма поступања.

Виктимолошко друштво Србије успешно је спровело пројекат под називом „Људска права жена у затвору – залагање за жене жртве које се налазе у затвору“ у оквиру ког је остварен контакт са одређеним бројем осуђеница. Учесницама/осуђеницама пружена је емотивна подршка, правни савет, а све то је остварено кроз радионичарски рад. Они су препознали да осуђенице не пролазе кроз адекватну припрему за излазак из затвора и да осећају страх од мањка подршке на слободи. Из тих разлога одштампана је и подељена брошура под називом „Шта треба да знате приликом изласка из затвора?“, са јасним и кратким саветима за решавање недоумица и проблема по изласку из затвора. У брошури се наводе теме о којима би осуђенице требало да размисле током припреме за слободу – породични односи и промена у њима услед боравка у затвору, могућа очекивања затвореница, као и начини да себи помогну у решавању предстојећих проблема. У брошури постоје и контакти институција којима морају/могу да се обрате, укључујући и службу Виктимолошког друштва задужену за неку врсту постпеналне подршке затвореницама у виду информисања, правне помоћи или емотивне подршке.

С обзиром на то да је овај закон садржи свега један члан који се бави питањем пружања постпеналне помоћи, може се слободно закључити да је законодавац овим прописом у потпуности занемарио институт постпеналног прихвата.¹⁰⁷

(IV)

Затвори за жене у земљама бивше Југославије

1. Затвор за жене у Републици Словенији

Као и у другим анализираним земљама и у Републици Словенији постоји само једна установа у коју се упућују жене кривично или прекршајно осуђене на казну затвора. Казнена установа смештена је у Игу, Љубљани и капацитета је до 130 осуђеница. У складу са глобалним трендом повећања учешћа жена у криминалитету, крајем 2015. године капацитет затвора је проширен са још 86 кревета. У ову установу смештају се и притворене жене, као и осуђена малолетна лица. Према Закону о извршењу кривичних санкција Словеније, мушкарци и жене затворску казну издржавају одвојено. Закон такође, у оквиру здравствене заштите предвиђа посебна права која произилазе из различитости полова, а нарочито материнства. Тако је уређено да мајка која је родила дете током издржавања казне затвора може да задржи дете крај себе у установи до навршене једне године живота детета. Након тога о детету преузима бригу други родитељ или хранитељска породица. Предвиђени су и изузеци, али уколико постоје посебни здравствени разлози, изузетни социјални или други проблеми, или уколико мајка до тада одслужи казну затвора.¹⁰⁸ Као обавеза Установе предвиђено је то да она мора мајкама и деци пружити адекватну бригу, те да обезбеди посебно одељење за смештај трудница и мајки са децом.

¹⁰⁷ Живот после затвора, Јелена Срњић, Никола Ковачевић, Невена Николић, Центар за превенцију криминала и постпеналну помоћ, Београд 2014. година, стр. 16-17

¹⁰⁸ Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена Максимова, Правни факултет, Гоце Делчев Универзитета, Штип, Република Македонија, септембар 2019. године Оп.сit.: стр. 17

Установа затвореницама обезбеђује гинеколошки преглед једном месечно, а чешће уколико је то потребно из здравствених разлога. Прегледи код лекара опште праксе обављају се једном недељно, а код зубара и психијатра два пута месечно.¹⁰⁹

Овај затвор спада у један од најсавременијих затвора за жене. Осуђенице немају униформе, облаче се по сопственој жељи и могућностима, носе накит, могу да користе шминку, имају уредне фризуре. Поред спаваоница (у свакој соби је осам до десет кревета), у склопу зграде постоји: клубска просторија са ТВ, радио апаратом и грамофоном; чајна кухиња у којој саме осуђенице за себе спремају чај и кафу; соба за фризирање; амбуланта. Изван зграде је отворен базен за купање; кућица за примање мужева, вереника или момака; постоји мало породилиште са јаслама, а у оближњој шуми трим стаза за рекреацију. Капија је дању откључана, нема стражара (наоружан милиционер дежура код капије само ноћу од осам до шест сати ујутру) из разлога безбедности осуђеница.¹¹⁰

2. Затвор за жене у Хрватској

У Републици Хрватској постоји идентичан проблем као и код нас, а то је неусклађеност праксе са правилом бр. 4 Бангкочких правила. Наиме, и у овој држави постоји само једна пенитенцијарна установа за жене.¹¹¹ Затвор за жене налази се у Пожеги и има капацитет од 165 кревета. Оно што је такође приметно у Хрватској, јесте усклађеност са општим трендом мањег учешћа жена у криминалитету у односу на мушкаче, где учешће жена у укупној затворској популацији износи 3,5%.¹¹² Иако ова чињеница објашњава постојање само једне пенитенцијарне установе, поново долази, као и у нашој земљи до неслагања са Бангкочким правилима, јер су затворенице на овај начин смештене у установу углавном прилично удаљену од места пребивалишта што се у даљем току одражава на недовољну комуникацију са породицом.¹¹³

¹⁰⁹ Упоредни преглед пенитенцијарних установа за жене – затворенице у земљама бивше Југославије, Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена Максимова *Op.cit.*: str. 18

¹¹⁰ Константиновић Вилић С., Костић м., Пенологија, *Op.cit.*: str. 214

¹¹¹ Упоредни преглед пенитенцијарних установа за жене – затворенице у земљама бивше Југославије, Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена Максимова, Правни факултет, Гоце Делчев Универзитета, Штип, Република Македонија, септембар 2019. године, стр. 11

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ Упоредни преглед пенитенцијарних установа за жене – затворенице у земљама бивше Југославије, Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена Максимова *Op.cit.*: str. 12

Затвор у Пожеги је пенитенцијарна установа затвореног типа која располаже отвореним и полуотвореним одељењем, а такође у овом затвору казну затвора издржавају и малолетна лица. У Хрватској је положај затвореника уређен Законом о извршењу казне затвора, који генерално положај затвореника уређује исто као и наш закон, те им такође гарантује право на рад и образовање, право на правилну исхрану, право на здравствену заштиту, поверљивост личних података, одговарајућу професионалну правну помоћ, садекватан смештај и слично. Законом је женама обезбеђена посебна здравствена заштита, а оно што представља позитивну разлику, то је да је у закону наглашена потреба жена за гинеколошком здравственом заштитом и гинеколошким прегледом. Слично као и код нас, гарантује се заштита материнства и трудница одговарајућом здравственом и институционалном негом и условима, како у погледу посебне исхране тако и одговарајућег смештаја. Закон предвиђа да дете може остати са мајком до навршене треће године живота, а одлуку о томе доноси Центар за социјални рад на захтев мајке. Мајке и деца смештају се у посебну затворску јединицу и имају право на недељну посету од стране породице, а гарантована је и посебна здравствена заштита деце. Интересантна могућност предвиђена законом јесте и да је законом, у циљу обезбеђења правилног развоја детета, предвиђено укључивање деце након навршене једне године живота, у програм вртића изван казнено-поправне установе.

У истраживању спроведеном 2005. године, показало се да су затворенице боље прилагођене затворском окружењу од мушкараца, те да су показале већу заинтересованост за укључивање у радни и образовни процес. Жене су описане као знатно увереније у то да ће им искуство стечено у затвору користити по одслужењу казне.¹¹⁴

У поређењу са Македонским и нашим затвором, према спроведеним истраживањима, и поред готово двоструког повећања броја затвореница у последњих 5 година, затвор још увек нема проблем са пренатрпаносћу. Услови у затвору, у погледу просторија за свакодневне активности, хигијенских потреба, рада, образовања и лечења су мало бољи у односу на наше. Оно што се издваја јесте далеко боља здравствена заштита, нарочито у погледу метода лечења које су разноврсније.¹¹⁵

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.: str. 12

3. Затвор за жене у Републици Македонији

Република Македонија има 4 одељења у која се могу упутити жене којима је одређен притвор. Ова четири одељења део су затвора у Битоли, Прилепу, Скопљу и Тетову. Међутим, када је у питању казна затвора, од 11 казнено поправних установа, колико их има укупно у Македонији, на издржавање казне затвора жене се упућују у само једну, и то је казнено поправни завод Идризово. У овом казнено поправном заводу постоји посебно одељење за жене где затворску казну издржавају жене са територије читаве Македоније, а које су правноснажно осуђене на казну затвора или малолетничког затвора без обзира на висину казне. Ово одељење физички је одвојено од дела у коме се смештају мушкарци. Одељење се састоји од отвореног и затвореног одељења и располаже са 16 соба, од којих 4 припадају отвореном, 10 затвореном, 1 соба је намењена пријему осуђеница и 1 представља самицу.

Према Закону о извршењу кривичних санкција Македоније, жене имају иста права током издржавања казне затвора као и мушкарци, а једине осцилације вршене су у погледу потреба које произилазе из различитости полова, као што је то случај и у осталим државама. Трудне осуђенице се 4 недеља пре порођаја смештају одвојено од осталих осуђеница. Закон предвиђа да уколико је Установа обезбедила све неопходне услове, порођај може да се обави и унутар ње, али ако то није случај осуђена жена шаље се у општу болницу. У изводу из матичне књиге рођених не уноси се податак о ређењу детета у нутар завода, а дете може да остане са мајком до навршене једне године живота. Гарантована су права и у погледу исхране, где закон предвиђа да се јеловник трудница и мајки, односно осуђеница које доје, моја прилагодити препорукама лекара.

Одређена посебна права жена с обзиром на пол, гарантована су и у погледу права на рад, па је предвиђено да жене током трудноће, порођаја и материнства имају право на одсуствовање са посла. Такође, предвиђено је и да се осуђенице могу ангажовати само на оним радним местима која су у складу са њиховим физичким и менталним способностма, а које процењује лекар. Гарантовано име је право на накнаду за рад, пензијско и здравствено осигурање.

У свим осталим правима жене су изједначене са мушкарцима, и то у погледу образовања, слободних активности, спорта, рекреације, контакта са спољњим светом, браком и слично.

4. Затвор за жене у Босни и Херцеговини

Одељење за жене Казнено-поправног завода у Тузли, које је полуотвореног типа, представља једини затвор за жене на територији Федерације Босне и Херцеговине. Међутим, осим овог одељења у Тузли, у склопу пенитенцијарне установе у Кули, постоји и женски затвор у Републици Српској, као једном од ентитета Босне и Херцеговине. Затвор је капацитета од 22 кревета.

Положај затвореника је у Босни и Херцеговини уређен Законом о извршењу кривичних санкција, притвора и других мера. Члан 11. овог закона предвиђа да жене морају бити смештане одвојено од мушкараца, те да из тог разлога треба обезбедити или посебну установу или посебно одељење унутра установе у које ће бити смештане само жене. Чланом 60. овог закона, који је посвећен женама у притвору или затвору, предвиђено је да се приликом пријема жене у установу и доношења одлука које се тичу њеног останка у истој, посебна пажња треба посветити потребама жене, како физичким, тако и професионалним, социјалним и психолошким. Затвореницама се гарантује право на слободне активности без дискриминације у односу на мушкарце. Такође, женама се гарантује и право на слободне активности такве врсте, да се затвореницама омогући склад са улогом жене у савременом друштву. Истим чланом предвиђено је и да је Установа дужна да бременитој затвореници или затвореници са дететом пружи сву неопходну помоћ, подршку и услове. Такође, предвиђено је да се порођај обавља у болници, односно изван Установе.

У погледу права затвореница из области рада, образовања и здравствене заштите, затвореницама се гарантују подједнаки услови без дискриминације у односу на мушкарце. Овакво уређење указује да је претходно уређена заштита затвореница једини вид проширених права у области здравствене заштите, а који се тиче родно-специфичних потреба жена, односно да ни у овој држави здравствена заштита затвореница није уређена у потпуности и на одговарајући начин.

Закон БиХ, као и закони осталих земаља бивше Југославије, предвиђа могућност одлагања извршења казне затвора жени која има дете млађе од годину дана, под условом да дете доји, или жени која је трудна али тек по поднетом захтеву. Додатна заштита трудница и мајки предвиђена је подзаконским актима и то у погледу исхране, у ком смислу предвиђају да трудницама и женама које доје дете, али до навршене прве године, исхрана мора бити уравнотежена, односно у складу са препорукама лекара и подзаконским актима.¹¹⁶

У погледу слободних активности, у затвору се организују фолклорна, драмска и музичка секција, а затворенице се подстичу на активно учествовање. Постоје и занатске радионица, а дата је и могућност запослења на различитим радним местима унутар завода. У те сврхе организује се радна терапија коју води инструктор, а затвореницама се омогућава да овладају разним вештинама, плетењем, шивењем, ткањем и слично. Затвор поседује библиотеку, спортски терен и теретану.

5. Затвор за жене у Црној Гори

Све до 2012. године, затворенице су у Црној Гори казну затвора издржавале у истој установи где су смештани мушкарци, али у посебном павиљону „Ф“, на који начин су биле физички одвојене од мушкараца.¹¹⁷ У складу са њиховим Законом о извршењу кривичних санкција, прецизније са чл. 16, 2012. године је изграђен нови затвор у Спужу који је почео са радом 18. јуна 2012. године. У затвор се смештају жене које су кривично и прекршајно осуђене.¹¹⁸

Закон о извршењу кривичних санкција ЦГ предвиђа једнак положај затвореника и затвореница. Од родно специфичних права предвидео је да у оквиру пенитенцијарне установе мора постојати посебна соба за труднице и мајке са децом, да се порођај одвија у болници, односно изван просторија установе. Закон предвиђа могућност одлагања издржавања казне затвора уколико осуђеница има дете млађе од годину дана или је

¹¹⁶ Pravilnik o odjeći i obući, ishrani, disciplinskom postupku, uslovima i na činu izdržavanja disciplinske kazne upućivanja u samicu i mjere usamljenja pritvorenika i zatvorenika u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera Bosne i Hercegovine "Službeni Glasnik BiH" br. 20/05

¹¹⁷ Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена Максимова, Правни факултет, Гоце Делчев Универзитета, Штип, Република Македонија, септембар 2019. године, Op.cit.: стр. 13

¹¹⁸ Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена Максимова Op.cit.: str. 14

трудна, а остало јој је мање од 3 месеци до порођаја. Од осталих права гарантованих осуђеницама Закон ЦГ не одступа од закона у околним земљама, те се може рећи да су законска решења у том смилсу усклађена са Минималним стандардима и другим документима. Усклађивање законодавства са специфичним потребама жена примењује се и у Закону о извршењу казне затвора, новчане казне и мера безбедности, где се у чл. 6 под насловом „употреба родно осетљивог језика“, гарантује употреба истих израза и фразе како за мушкарце тако и за жене, те идентична примена у пракси. Законом је посебним чланом предвиђен посебан смештај за труднице и мајке са децом. Међутим, законско решење које би требало додатно конкретизовати јесте решење у погледу права на гинеколошки преглед, за који је предвиђено да га мора обезбедити установа, док додатни услови у погледу извођења прегледа, односно да ли ће у те сврхе бити запослен гинеколог у установи или не, нису предвиђени. Сва остала права и обавезе затвореника и затвореница уређена су идентично. Из приложеног закључујемо да наведена два закона не садрже одредбе о лечењу прилагођеном у односу на пол, што није изузетак у односу на суседне земље, јер се углавном права донета из потреба различитости полова своде на трудноћу, материнство и порођај.¹¹⁹

У затвору за женеу Црној Гори предвиђено је да жене морају да носе униформе, док је ношење оспствене гардеробе дозвољено само у слободно време и ли за време слободних активности.

Како је зграда затвора нова може се рећи да су услови за живот задовољавајући. Собе осуђеница су у добром стању, чисте и удобне и имају засебна купатила. Свако купатило располаже са по 4 туша и једном веш машином. Објекат располаже са укупно 9 соба величине 16 – 25 мкв и са још две у дисциплинском одељењу. Поред тога установа поседује простор за слободне активности, шетњу, собе за посете и учионицу. Постоји и библиотека која поседује приближно 1200 књига.¹²⁰

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена Максимова Op.cit.: str. 15

ДЕО ТРЕЋИ

Закључак

Истражујући на ову тему, мој генерални закључак, као и закључак на који сам наишла у већини истраживачке грађе коју сам користила, јесте тај да је проценат жена у укупном криминалитету далеко нижи од криминалитета мушкараца. Приметан је пораст криминалитета жена и то се може описати као глобална појава, али и даље стопа учешћа жена у криминалитету остаје занемарљива. Оно што се истакло као занимљива чињеница последњих године, јесте пораст броја осуђених жена за кривична дела против имовине. Та чињеница образлаже се лошим економским приликама у свету и Србији с једне стране, а мањом стопом запослености жена и природно исходованом већом одоворношћу и наклоњеношћу жена обезбеђењу егзистенције породици, односно деци, с друге стране. Подударња у истраживачкој грађи уочавају се и у погледу дефинисања профила типичне извршитељке кривичног дела, а који је углавном исти као и пре 20 година: извршитељка лакшег имовинског кривичног дела.

Кажњавање жена казном затвора и упућивање осуђеница у казнено поправне заводе полуотвореног типа није примерено криминалитету жена и профили њене личности. Према женама би требало примењивати углавном алтернативне санкције или, уколико буде изречена казна затвора, требало би их смештати у домове отвореног типа. Не постоје валидни разлози за додатни степен обезбеђења, с обзиром на то да жене врло ретко беже из затвора, ако то чине онда је основни мотив да виде децу, што би им у заводу отвореног типа било у широком обиму омогућено. Режим живота у отвореним установама је такав да умањује разлике између живота у затвору и живота на слободи, што свакако доприноси бољој ресоцијализацији и адаптацији на затворске услове живота. Уколико се и даље задржи садашња политика казњавања жена казном затвора, неопходно је повећати број установа за смештај осуђеница јер постојање само једног завода за жене (Пожаревац) у односу на број завода у којима се смештају мушка осуђена лице јесте извор дискриминације. Удаљеност завода у коме жена издржава казну затвора од њеног пребивалишта у коме се налази породица и, пре свега, деца, може значајно умањити успешност ресоцијализације и могућност коришћења права. Изолованост од породице и пријатеља која наступа по изласку осуђенице из затвора (губитак емоционалних односа,

усамљеност, морално одбацавање од друштва/стигматизација) указује на то да посете нису довољно честе да задовоље друштвене и емоционалне потребе затвореница за блиским људима од којих су одвојене, укључујући потребу да са њима поделе бриге и радости и жељу да учествују у њиховим животима.

С обзиром на то да нема завода отвореног типа за осуђенице, осуђенице немају могућност да буду награђене за добро владање боравком у отвореној установи. Због тога, уколико постоји само један завод за жене из различитих места у Србији, треба предвидети могућност издржавања казне у целости или једног дела казне у окружним затворима отвореног типа, који ће бити ближе ранијем пребивалишту осуђеница. На тај начин би осуђенице могле да користе право на посете и право на боравак у посебној просторији, као и посебна права која се састоје у праву на слободан излазак у град, посету породици и сродницима у време викенда и празника, право на наградно одсуство из завода, право на коришћење годишњег одмора изван завода (чл.78.82,115 ЗИКС-а).

Оно што ми је приликом истраживања привукло пажњу јесте недостатак у оквиру чл. 114 ЗИКС-а који уређује лечење осуђених лица и који у ст. 7 гарантује право на услуге зубног лекара. Сматрам да би део овог члана требало бити и гарантовање права на услуге лекара гинеколога, нарочито из разлога јер одредба такве врсте не постоји ни у Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора. У Правилнику се чл. 23 уређује здравствена заштита и иако се у ст. 4 врши набрајање обавезне медицинке опреме, евидетан је изостанак опреме неопходне за обављање гинеколошког пегледа. Чл. 32 још једном се гарантује право осуђених лица на здравствену заштиту из области стоматологије, док здравствена заштита у области гинекологије изостаје. Пажња изостаје и у погледу других специфичних болести жена, као што је рак дојке, где се здравствена заштита у том погледу може сврстати само под општу и преглед мамографом издејствовати на евентуални лични захтев, чиме се не води рачуна о превенцији ове болести. На овај начин се, по мом мишљењу, значај репродуктивног здравља жена занемарује.

Јавно заговарање блаже казнене политике такође би допринело промени постојеће праксе, поготово кад се има у виду мишљење запослених у заводу да је већина затвореница врло примерног понашања, да је међу њима мало повратница и жена склоних кривичним делима која представљају велику друштвену опасност. Смањење броја

осуђеница би побољшало услове за издржавање затворске казне и донело многе бенефи те – рад на њиховој ресоцијализацији био би далеко садржајнији и са више резултата, организација унутар завода квалитетнија и рационалнија, а друштво би имало вишеструку корист. Кажњавање жена казном затвора и упућивање осуђеница у казнено поправне заводе полуотвореног типа није примерено криминалитету жена и профили њене личности. Према женама би требало примењивати углавном алтернативне санкције или, уколико буде изречена казна затвора, требало би их смештати у домове отвореног типа. Не постоје валидни разлози са додатни степен обезбеђења, с обзиром на то да жене врло ретко беже из затвора, ако то чине онда је основни мотив да виде децу, што би им у заводу отвореног типа било у широком обиму омогућено. Режим живота у отвореним установама је такав да умањује разлике између живота у затвору и живота на слободи, што свакако доприноси бољој ресоцијализацији и адаптацији на затворске услове живота. Уколико се и даље задржи садашња политика кажњавања жена казном затвора, неопходно је повећати број установа за смештај осуђеница. Постојање само једног завода за жене (Пожаревац) у односу на број завода у којима се смештају мушка осуђена лице такође може бити извор дискриминације. Удаљеност завода у коме жена издржава казну затвора од њеног пребивалишта у коме се налази породица и, пре свега, деца, може значајно умањити успешност ресоцијализације и могућност коришћења права, посебних права, односно погодности. С обзиром на то да нема завода отвореног типа за осуђенице, осуђенице немају могућност да буду награђене за добро владање боравком у отвореној установи. Због тога, уколико постоји само један завод за жене из различитих места у Србији, треба предвидети могућност издржавања казне у целости или једног дела казне у окружним затворима отвореног типа, који ће бити ближе ранијем пребивалишту осуђеница. На тај начин би осуђенице могле да користе право на посете и право на боравак у посебној просторији, као и посебна права која се састоје у праву на слободан излазак у град, посету породици и сродницима у време викенда и празницима, право на наградно одсуство из завода, право на коришћење годишњег одмора изван завода.

Оно што бих истакла из биолошких разлога и нужне веће наклоњености деце према мајкама, јесте то да би било пожељно предвидети у оквиру права на посете за жене осуђенице – право на посебне посете деце. Позитиван пример праксе јесте законодавство Хрватске, у чијем је закону наглашена потреба жена за гинеколошком здравственом

заштитом и гинеколошким прегледом. Интересантна могућност предвиђена законом јесте и да је законом, у циљу обезбеђења правилног развоја детета, предвиђено укључивање деце након навршене једне године живота, у програм вртића изван казнено-поправне установе, што би се могло као решење предвидети и у нашем законодавству.

Сажетак и кључне речи

Кривичне санкције су законом предвиђене мере друштвене реакције које изриче суд у законом спроведеном кривичном поступку према учиниоцу кривичног дела, а све у циљу сузбијања и спречавања даљег вршења кривичних дела. Оне у својој суштини јесу реакција државе против учиниоца због извршеног кривичног дела којим се наноси штета друштву, али та реакција такође има за циљ да спречи тог учиниоца да убудуће врши кривична дела, као и да утиче на друге грађане - потенцијалне учиниоце, да се уздже од вршења таквих дела.

Основна и најзначајнија врста кривичне санкције, дуго времена једина санкција која је и данас прописана у посебном делу Кривичног законика за највећи број кривичних дела јесте казна. Наше позитивно кривичноправно законодавство у чл. 43. ст. 1 Кривичног законика РС, поред осталих, као врсту казне предвиђа казну затвора.

Када се говорим о казни затвора, потребно је да најпре одредити шта се подразумева под лишењем слободе и шта се подразумева под термином затвор. На основу тога се ова кривична санкција дефинише као одузимање слободе кретања учиниоцу кривичног дела за у судској пресуди одређено време и његовом смештању у посебну заводску, пенитенцијарну установу.

Потреба за оснивањем женских затвора постојала је много пре него што се свест о томе развила на светском нивоу. Тек ће крајем 19. века теоретичари почети да описују затворе као установе у којима се над затвореницима демонстрирају моћ и манипулација. Затвори почињу да бивају сагледавани кроз призму претеране ауторитативне контроле и примећује се да су затвореници најчешће константно изложени експлоатишућој тиранији. У овом периоду активно почињу да се оглашавају и заговорници феминизма из редова теоретичара, који ће указати на то да су казне најчешће усмерене ка успостављању патријархалне доминације и злостављању над женама затвореницама. Тек у овом периоду указаће се и на чињеницу да кажњавање жена врло често не подразумева само успостављање корективне контроле над женама, већ и над њиховим телима, доводећи до тога да су затворенице силоване или биле примораване да се баве проституцијом.

У Србији посотји само једна пенитенцијарна установа намењена женама и то је Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу. То је затвор општег типа, по степену

обезбеђења установа полуотвореног типа са затвореним, полуотвореним и отвореним третманом. У свом саставу поседује и одељење за малолетнице, прекршајно одељење и одељење за труднице и мајке са бебама.

Завод је смештен у центру Пожаревца и састоји се из два смештајна објекта. Први објекат јесте зграда која датира још из 1874. године, а други објекат јесте новоизграђени објекат из 2019. године, површине 2.200,00 мкв, капацитета до 160 осуђеница.

Кључне речи: кривична санкција, казна затвора, затвор за жене

Summary

Prison for women

Criminal sanctions are legal measures of social reaction prescribed by law, which are imposed by the court in a criminal procedure conducted by law against the perpetrator of a criminal offense, all with the aim of suppressing and preventing further commission of criminal offenses. They are, in essence, the reaction of the state against the perpetrator for a crime that harms society, but that reaction also aims to prevent the perpetrator from committing crimes in the future, as well as to influence other citizens - potential perpetrators, to refrain from committing such acts.

The basic and most important type of criminal sanction, for a long time the only sanction that is still prescribed in a special part of the Criminal Code for the largest number of criminal offenses, is punishment. Our positive criminal law in Art. 43. st. 1 of the RS Criminal Code, among others, provides for imprisonment as a type of punishment.

When it comes to imprisonment, it is necessary to first determine what is meant by imprisonment and what is meant by the term imprisonment. Based on that, this criminal sanction is defined as deprivation of the freedom of movement of the perpetrator of the criminal offense for a certain period of time in the court verdict and his placement in a special penitentiary institution.

The need to establish women's prisons existed long before awareness of it developed worldwide. It was not until the end of the 19th century that theorists began to describe prisons as institutions in which power and manipulation were demonstrated over prisoners. Prisons are beginning to be viewed through the prism of excessive authoritarian control, and it is observed that prisoners are most often constantly exposed to exploitative tyranny. In this period advocates of feminist from theorists begin to advertise, which would indicate that the penalties are usually directed towards the establishment of patriarchal domination and abuse against women prisoners. Only in this period will it be pointed out that the punishment of women very often implies not only the establishment of corrective control over women, but also over their bodies, leading to the fact that prisoners were raped or forced to engage in prostitution.

There is only one penitentiary institution for women in Serbia, and that is the Prison for Women in Požarevac. It is a general type prison, according to the degree of security of semi-open type institutions with closed, semi-open and open treatment. It also has a department for minors, a misdemeanor department and a department for pregnant women and mothers with babies.

The institute is located in the center of Pozarevac and consists of two accommodation facilities. The first building is a building dating back to 1874, and the second building is a newly built building from 2019, with an area of 2,200.00 square meters, with a capacity of up to 160 convicts.

Key words: criminal sanction, prison sentence, prison for women

Попис коришћене литературе

Домаћи извори:

1. Драгичевић – Дичић Р., Јанковић И., Спречавање и кажњавање мучења и других облика злостављања, Приручник за судије и тужиоце, Београдски центра за људска права, Београд, 2011,
2. Димовски Д., Појава и развој казне лишења слободе, Ниш, Правни факултет Универзитета у Нишу;
3. Јовашевић Д., Кривично право – општи део, Правни факултет Ниш, 2012.год,
4. Јовашевић Д., Стевановић З., Казне као облик друштвене реакције на криминал, Београд, 2011. год
5. Јовашевић Д., Стручни коментар Paragraf lex, Коментар измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција - Сл. Гласник РС бр.72/2009 35., Кривично право, Београд, 2002.,
6. Радоман М., Пенологија и систем извршења кривичних санкција, Београд, 2003. год,
7. (Не)помирљивост казне доживотног затвора и људских права, Владица Илић, Оригинални научни рад, Београд 2019. год
8. Јовашевић Д., Рад у јавном интересу, теорија, пракса, законодавство, Зборник радова правног факултета у Нишу,
9. Lj. Lazarević, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije,
10. Стручни коментар Paragraf lex, Коментар измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција - Сл. Гласник РС бр.72/2009 35Јовашевић Д., Кривично право, Београд, 2002
11. „Криминална каријера и криминални животни стил жена“, зборник радова 4. међународне научне стручне конференције „Истраживачки дани високе полицијске школе у Загребу“, Загреб
12. Криминологија, четврто измењено и допуњено издање, Др Весна Николић – Ристановић, Др Слободанка Константиновић – Вилић, Београд 2018
13. Жене и казна затвора, Гроздановић В., Шелих А.,
14. Друштвена контрола и криминалитет жена, Николић Ристановић В., Мрвић Н.,

15. Живот у затвору у Србији: услови за живот осуђеница у КПЗ-у у Пожаревцу, Чопић С., Шаћири Б.,
16. Положај жена у систему извршења кривичних санкција према Банкочким правилима, Темида, Жене и затвор, Милица Ковачевић, децембар 2012. године
17. Поддршка примени алтернативних санкција и мера у Србији, извештај и препоруке, Мрежа одбора за људска права у Србији ЦХРИС, децембар 2018. године
18. Д. Јовашевић и З. Стевановић, Казне као облик друштвене реакције на криминал, Београд, 2011
19. Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности, Клинички програм обуке за заштиту права жена, Ниш 2007. године
20. Стручни коментар Paragraf lex, Коментар измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција - Сл. Гласник РС бр.72/2009 35Јовашевић Д., Кривично право, Београд, 2002
21. Међународноправни стандарди родне равноправности, Проф. Др Зоран Радивојевић,
22. Међународноправни стандарди родне равноправности, Проф. Др Зоран Радивојевић, Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности, Клинички програм обуке за заштиту права жена, Ниш 2007. године
23. Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, Мониторинг Завода за извршење кривичних санкција, Београд 2013. године,
24. Од жртве до затворенице, Весна Николић – Ристановић, Београд 2000. год
25. Trudnoća i materinstvo u zatvorskim uslovima, izvorni naučni rad, Milena Pavlović, pravnik-asistent Pravnog fakulteta u Novom Sadu,
26. Žene u zatvoru u Srbiji: uslovi z a život suđenica u Kazneno – popravnom zavodu za žene u Požarevcu, S.Čopić, B. Šaćiri, Temida decembar 2012. године,
27. Propisi o izvršenju krivičnih sankcija u Srbiji iz ugla rodne ravnopravnosti: potencijalna diskriminacija osuđenica Prof.dr Slobodanka Konstantinović Vilić, Prof. dr Snežana Soković,

28. Стање људских права у затворима, КПЗ за Жене Пожаревац, Хелсиншки одбор за људска права, 2011,
29. Položaj žena u sistemu izvršenja krivičnih sankcija prema Bankočkim pravilima, Milica Kovačević, Temida, decembar 2012. godine,
30. Олга Д. Тешовић, Алтернативне кривичне санкције у кривичном праву Републике Србије, докторска дисертација, Београд 2018. год.,
31. Жена у затвору – депривације затвореничког живота Jelena Špadijer-Džinić Olivera Pavićević Biljana Simeunović-Patić Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Београд 2009. година,
32. Константиновић Вилић С., Костић М., Пенологија, Београд 2006. год.,
33. Живот после затвора, Јелена Срњић, Никола Ковачевић, Невена Николић, Центар за превенцију криминала и постпеналну помоћ, Београд 2014. година,
34. Мала енциклопедија из појмова из социјалне политике и социјалног рада, Проф. Др Милосав Милосављевић, Социјална мисао, Београд јануар – март 2005, бр. 1
35. Вековић В. В., Систем извршења кривичних санкција, Београд 2010
36. Млађеновић- Купчевић Р., Криминологија, Сарајево 1982. год., стр. 37

Инострани извори:

1. Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the prison*, New York:1977
2. Korn, R. R., McCorkle, L.W., *Criminology and Penology*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1959.,стр. 368.
3. *Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age*, Albrecht Classen, Connie Scarborough
4. *Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis*, Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, Harvard University Press 2019
5. *The Prison experience: Disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe*, Pieter Spierenbug (Amsterdam: Amsterdam academic archive, 2007)
6. International Centre for Prison Studies, *Guidance Note 13: Reforming Women's Prisons*,
7. Упоредни преглед пенитенцијарних установа за жене – затворенице у земљама бивше Југославије, Проф. Др Олга Кошевалиска, Проф. др Лазар Нанев и др Елена

Максимова, Правни факултет, Гоце Делчев Универзитета, Штип, Република Македонија, септембар 2019. године,

8. Pravilnik o odjeći i obući, ishrani, disciplinskom postupku, uslovima i na činu izdržavanja disciplinske kazne upućivanja u samicu i mjere usamljenja pritvorenika i zatvorenika u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera Bosne i Hercegovine “Službeni Glasnik BiH” br. 20/05
9. Korn, R. R., McCorkle, L.W., *Criminology and Penology*, Holt, Rinehart and Winston, New York The Prison experience: Disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe, Pieter Spierenbug (Amsterdam: Amsterdam academic archive, 2007) York 1959
10. Стандардна минимална правила УН о поступању са затвореницима (Нелсон Мендела правила), усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН А/РЕС/70/175
11. Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалног третману (Токијска правила), Усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН 45/110 од 14 децембра 1990. године
12. Препорука Савета Европе о мајкама са малом децом у затвору, Препорука РЕЦ (2002)5 Комитета министара државама чланицама
13. Препорука УН о поступању са затвореницима и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама – Банкочка правила, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине 21. децембра 2010. године
14. Европска затворска правила, Препорука РЕЦ (2006)2 Комитета министара Савета Европе државама чланицама

Законски прописи:

1. Устав Републике Србије, Службени гласник РС бр. 98/2006
2. Кривични законик, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019
3. Закон о кривичном поступку, Службени гласник РС бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019
4. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС бр. 55/2014 и 35/2019

Интернет извори:

1. <https://www.do-tours.com/en//guide/5946-spinhuis.html>
2. <https://www.agefotostock.com/age/en/Stock-Images/Rights-Managed/MOH-22272>
3. <https://daily.jstor.org/history-of-womens-prisons/>
4. <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/february-2015/womens-prison-history>
5. <https://law.jrank.org/pages/1799/Prisons-Prisons-Women-History.html>
6. https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Казнено_поправни_завод_за_жене_у_Пожаревцу

Биографија

Кандидат Емилија Марковић рођена је 18.04.1995. године у Лесковицу. Основну школу ОШ „Синиша Јанић“ у Власотинцу завршила је као носилац Вукове дипломе. Средњу Техничку школу, смер економски техничар, завршила је, такође, са одличним успехом и као носилац Вукове дипломе 2014. године, када је и уписала основне академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу. Звање дипломираног правника стекла је на Правном факултету Универзитета у Нишу марта 2019. године, са просечном оценом 9,00. Како је током студирања изразила интересовање за предмете који се тичу кривичног права, те исте године уписала је мастер академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу, на општем смеру – ужој кривичнооправној научној области. Кандидат тренутно обавља свој приправнички стаж за полагање правосудног испита у адвокатској канцеларији у Нишу, почев од јуна 2019. године. У току студија, кандидат је била део пројекта „Практични правници“. Успешно је завршила програм обуке на „Мобилној правној клиници“, пројекту подржаном од стране невладиних организација КОМ018 и Удружење рома, а под окриљем Амбасаде Краљевине Холандије. Завршила је и програм обуке у оквиру Правне клинике за медијацију, под окриљем организације Партнери за демократске промене Србија, подржану од стране Британске амбасаде у Београду, Европске банке за обнову и развој и Организације Уједињеног краљевства – помоћ британског народа, те била и учесник симулације суђења кривичног поступка. Тренутно похађа једногодишњи програм обуке у оквиру пројекта „Правна клиника за заштиту од дискриминације“. Течно говори енглески језик.